

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Valerijos Tuomas-Barkovskos,
V kurso, darbo ir socialinės teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Lietuvos pensijų sistema: struktūra ir ypatumai
Lithuanian pension system: structure and peculiarities

Vadovė: lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Recenzentė: doc. dr. Vida Petrylaitė

Vilnius

2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Baigiamajame magistro darbe analizuojami Lietuvos Respublikos pensijų sistemos ypatumai. Pirmoje dalyje aptariami pensijų sistemos teoriniai aspektai, jos modeliai bei principai. Kitose dalyse atskleidžiama atskirų pensijų rūšių ypatumų analizė. Darbe analizuojama, ar Lietuvos Respublikos pensijų sistema užtikrina pakankama apsaugą pensijos gavėjui. Be to, baigiamajame darbe pateikiami aktualūs pensijos sistemos veikimo pavyzdžiai, padedantys aiškiau suprasti nagrinėjimo objektą. Darbo pabaigoje pateikiamos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos teisinio reguliavimo problemos bei suteikiami galimi sprendimo būdai.

Pagrindiniai žodžiai: pensijų sistemų modeliai, pensijų sistemos pakopos, socialinės apsaugos principai, socialinio draudimo pensijos, šalpos pensijos, valstybinės pensijos.

The peculiarities of the pension system of the Republic of Lithuania are analyzed in the final master's thesis. The first part discusses the theoretical aspects of the pension system, its models and principles. The following sections provide an analysis of the specificities of individual types of pensions. The paper analyzes whether the pension system of the Republic of Lithuania provides sufficient protection for the pension recipient. In addition, the final work presents relevant examples of the operation of the pension system, which help to better understand the object of analysis. At the end of the work, the problems of the legal regulation of the pension system of the Republic of Lithuania are presented and possible solutions are given.

Keywords: pension system models, pension system pillars, social security principles, social insurance pensions, welfare pensions, state pensions.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. PENSIJŲ SISTEMOS TEORINIAI ASPEKTAI	4
1.1. Pensijų sistemų modeliai.....	4
1.2. Socialinės apsaugos principų reikšmė pensijų sistemoms	8
1.3. Pensijų sistemų administravimas ir finansavimas	11
2. PENSIJŲ SISTEMOS STRUKTŪRA LIETUVOJE	13
3. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS PAKOPOS	14
3.1. Pirmoji pensijų pakopa – socialinio draudimo pensijų analizė	16
3.1.1. Senatvės pensijos	17
3.1.2. Netekto darbingumo pensijos	22
3.1.3. Našlių ir našlaičių pensijos	25
3.2. Antrosios pensijų pakopos ypatumų analizė	28
3.3. Trečiosios pensijų pakopos ypatumų analizė.....	37
4. PROFESINIŲ PENSIJŲ FONDŲ VEIKLOS TEISINIS REGULIAVIMAS LIETUVOJE	42
5. LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINIŲ PENSIJŲ YPATUMAI	47
6. LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠALPOS PENSIJŲ IR IŠMOKŲ YPATUMAI	52
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	57
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	59
SANTRAUKA	65
SUMMARY	66
PRIEDAI.....	67

IŽANGA

Temos aktualumas. Kiekvienos valstybės siekis yra sukurti patikimą socialinės apsaugos sistemą. Valstybės organizuoja savas socialines priemones, kurios padeda apsaugoti visuomenę nuo socialinės ir ekonominės rizikos padarinių. Vieną svarbiausių socialinės apsaugos dalių sudaro pensijų sistema.

Vieni aktualiausių šiuo metu pasitaikančių probleminių klausimų yra susiję su pensijų kaupimo sistema, valstybinio socialinio draudimo pensijomis, valstybinėmis pensijomis, profesinių pensijų fondais, šių pensijų veiklos teisinio reguliavimu bei jų skyrimo ir mokėjimo sąlygomis. Aktualu išanalizuoti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos struktūrą ir ypatumus, siekiant padaryti išvadas dėl esamo teisinio reguliavimo bei pateikti pasiūlymus dėl pensijų sistemos tobulinimo.

Baigiamojo darbo tikslas. Šio darbo tikslas – išanalizuoti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos struktūrą ir ypatumus bei atskleisti jų poveikį asmens socialinei apsaugai.

Uždaviniai. Pasiiekti šio tikslo darbe keliami tokie uždaviniai:

1. Atskleisti pensijų sistemos modelius bei pagrindinius principus;
2. Išnagrinėti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos struktūrą bei atskleisti jos turinį;
3. Iširti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos ypatumus, pagrindines problemas ir perspektyvas;
4. Išanalizuoti, ar Lietuvos Respublikos pensijų sistema užtikrina pakankamą socialinę apsaugą pensijos gavėjui.

Objektas. Pagrindinis tyrimo objektas yra pensijų sistemos ypatumų analizė, jos teisinis reguliavimas bei pensijų gavėjo socialinės apsaugos užtikrinimas. Didžiausia tyrimo dalis bus skiriama socialinei apsaugai senatvėje.

Tyrimo metodai. Rašant darbą buvo naudojami:

1. Mokslinės literatūros, įstatymų ir kitų dokumentų analizės ir sintezės metodas – pasirinkus šį metodą nuosekliai išdėstoma informacija apie Lietuvos Respublikos pensijų sistemos struktūrą, jos ypatumus, teisinio reglamentavimo problematiką bei kitus elementus, veikiančius pensijos sistemą;
2. Lyginamosios analizės metodas – lyginamos sąlygos asmeniui gauti skirtingas pensijas ir išmokas bei aptariamoms skirtingų autorių nuomonės;
3. Aprašomasis metodas – juo siekiama įvertinti atskirų pensijų ypatumus bei teisinį reglamentavimą;

4. Lyginamasis istorinis metodas – juo išaiškinami tam tikri pensijos sistemos reglamentavimo pokyčiai.

Atliekant baigiamojo darbo analizę papildomai buvo naudojami teologiniu, loginiu ir kitais metodais.

Baigiamojo darbo originalumas. Darbo originalumas pasireiškia pensijos sistemos naujovių bei aktualijų atskleidimu. Baigiamajame darbe ištiriamos itin aktualios Lietuvos pensijų modelio problemos bei ieškomi jų sprendimo keliai. Taip pat didelis dėmesys skiriamas Lietuvos Respublikos pensijų sistemos pakopų analizei, nes ši tema nėra plačiai nagrinėta teisiniais aspektais, o labiau pateikiamas požiūris iš ekonominės pusės.

Šaltiniai. Didžiausią vietą šiame darbe užima nacionaliniai teisės aktai, reglamentuojantys Lietuvos pensijų sistemą, atitinkamų valstybinio socialinio draudimo pensijų, valstybinių pensijų, šalpos pensijų ir kitų išmokų skyrimą. Išanalizuojami Europos Sąjungos teisės aktai, Lietuvos Konstitucinio Teismo praktika, kurių vertinimas padeda išsamiau atskleisti nagrinėjamą temą. Be to, baigiamajame darbe nagrinėjama įvairi mokslinė teisinė literatūra. Remiamasi Audriaus Bitino publikacijomis, kuriose jis plačiai nagrinėja Europos Sąjungos socialinės teisės, socialinės apsaugos sistemų valdymo bei pensijų teisės problemas. Taip pat remiamasi Vidos Petrylaitės disertacija, kurioje atskleidžiamas pamatinių socialinių apsaugos principų turinys, įgyvendinant socialinės apsaugos sistemą. Nagrinėjant Lietuvos pensijų sistemos ypatumus buvo naudojamos Vaidoto A. Vaičiaičio, Arvydo Guogio, Juozo Tartilo, Romo Lazutkos ir kitų autorių veikalais.

1. PENSIJŲ SISTEMOS TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Pensijų sistemų modeliai

Socialinės apsaugos sistemos siekis užtikrinti ekonomiškai aktyvių piliečių konstitucinės teisės į materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos, visiško ar dalinio neįgalumo, maitintojo netekimo, nedarbo atveju įgyvendinimą. Šiame skyriuje analizuojami pensijų sistemų modeliai pagal skirtingų autorių pateiktas klasifikacijas.

Pensijų sistemos autoriai dėl vykdomų reformų pensijų sistemos sandarą skirsto pagal tam tikrus laikotarpius. Pavyzdžiui, prancūzų mokslininkas Bruno Palier klasifikuoja pensijų sistemą į keturias grupes:

1. Kontinentinės Europos Bismarko tradicijos pensijų sistema (Vokietija, Austrija, Ispanija, Belgija, Prancūzija, Liuksemburgas, Italija, Graikija, Portugalija). Senatvės pensijos draudimas yra privalomas. Išmokos dydis priklauso nuo buvusio darbo užmokesčio. Šioje sistemoje pensijos finansuojamos iš socialinio draudimo įmokų mokėjimo. Valstybėje gali būti skirtingų pensijų sistemų įvairioms socialinėms grupėms (valstybės tarnautojams, savarankiškai dirbantiems asmenims, žemės ūkio sektoriaus darbuotojams, jūrininkams, notarams ir pan.). Taip pat pensijų sistemoje yra papildomas pensijų dalies draudimas, kuris kaupiamas socialinėse įstaigose;
2. Antrosios kartos Bismarko tradicijos pensijų sistema (Švedija, Suomija, Didžioji Britanija iki 1986 m.). Šioje sistemoje šalia visuotinos vienodo dydžio bazinės pensijos (kitai dar vadinama Beveridžo tradicija pagrįsta pensijų pakopa), kuri finansuojama einamųjų išmoku pagrindu, atsiranda antroji Bismarko tradicija pagrįsta pensijų pakopa, kurios išmokos susijusios su pajamų dydžiu ir finansuojamos socialinio draudimo įmokomis. Šios pensijos sistemos esmė yra tokia, jog pagrindinį taupymo vaidmenį atliktų antroji pakopa;
3. Daugiapakopė pensijų sistema (Danija, Didžioji Britanija nuo 1986 m., Nyderlandai). Šioje sistemoje šalia Beveridžo tradicija pagrįstos pensijų pakopos įvesta antroji pakopa privalomųjų profesinių pensijų, finansuojamų kaupiamuoju pagrindu, kurios kaupiamos įmonių pensijos fonduose;
4. Rezidentinė anglosaksų pensijų sistema (Airija). Šioje sistemoje privaloma tik pirmoji bazinė vienodo dydžio pensijų pakopa. Visos kitos papildomos pensijos kaupiamos savanoriškai (Bitinas, 2011 cituotas Palier, 2003, p. 150).

François Charpentier pensijų sistemą klasifikuoja į tris modelius:

1. Bismarko sistema (Vokietija, Austrija, Graikija, Prancūzija, Italija, Liuksemburgas, Ispanija);
2. Beveridžo sistema (Airija, Didžioji Britanija, Nyderlandai);
3. Šiaurės šalių sistema (Norvegija, Danija, Suomija) (Bitinas, 2011 cituotas Charpentier, 2009, p. 151).

Catherine Mills klasifikuoja pensijų sistemą į šiuos modelius:

1. Bismarko tradicijos pensijų sistemos (Austrija, Prancūzija, Ispanija, Italija, Portugalija, Graikija, Vokietija, Vidurio ir Rytų Europos Sąjungos valstybės). Šioje pensijų sistemoje garantuojama tik minimali pensija, o bendras pensijos dydis priklauso nuo asmens buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo.
2. Beveridžo tradicijos pensijų sistemos. Šią sistemą sudaro trys pakopos. Pirmoji pensijų pakopa yra nesusijusi su asmens pajamomis. Ji finansuojama mokesčiais ir yra fiksuota. Antroji pensijų pakopa yra kaupiamosios profesinės pensijos, o trečioji pensijos pakopa – individualios pensijų schemas. Be to, Beveridžo tradicijos pensijų sistemą galima išskirstyti į gerovės Beveridžo tradicijos pensijų sistemą, kur pirmosios pakopos pensija yra santykinai didelė, ir į minimalios Beveridžo tradicijos pensijų sistemą, kur pirmoji pensijų pakopa garantuoja tik minimalią išmoką baziniams poreikiams patenkinti (Bitinas, 2011 cituotas Mills, 2009, p. 151-152).

Iš visų pateiktų modelių darome išvadą, jog pasaulyje susiformavo dvi pagrindinės pensijų sistemos: Bismarkinė sistema ir Beveridžo sistema, nes šios sistemos minimos visų autorių darbuose. Bismarkinės sistemos pamatas yra socialinis draudimas, o Beveridžo sistemoje dominuoja valstybės parama. Nėra šalių, kur galėtų tik vienas modelis, tačiau anglosaksų šalyse labiau vyrauja Beveridžo modelis, o kitose – Bismarko.

Vykstant skirtingiems socialiniams, politiniams bei ekonominiams pokyčiams tradicinės pensijų sistemos modeliai modernizuojasi. Naujos viešojo administravimo tendencijos koreguoja ir papildo tradicinės pensijų sistemas naujais mišriais elementais. Pavyzdžiui, kaupiamosios pensijos finansavimas iš valstybės biudžeto – minėtieji veiksniai darė įtaką naujam pensijų sistemų modelių klasifikavimui Europos Sąjungos valstybėse. Dabartinės pensijų sistemos modeliai klasifikuojami į šešis tipus: Šiaurės Europos, anglosaksų, kontinentinės Europos, Pietų Europos, Rytų Europos bei hibridinis modelis.

Šiaurės Europoje XX a. šeštajame dešimtmetyje jau buvo įtvirtintos universalios sistemos. Pensijų išmokos Šiaurės šalių modelio valstybėse yra didesnės negu kitų sistemų modeliuose. Jų mokėjimas priklauso nuo asmens gyvenamosios vietos ir darbo užmokesčio. Visi gyventojai yra apdraudžiami ir gali gauti pensijos išmoką nepriklausomai nuo jų darbo stažo. Šiame modelyje teisės į socialinės išmokas siejamos su pilietybe ir

nepriklauso nuo socialinių įmokų mokėjimo fakto. Pagrindinis valstybės siekis – užtikrinti socialinę lygybę, socialinę integraciją bei vidurinėsios klasės vyravimą. Taip pat šio modelio valstybės užtikrina lyčių lygybę, šeimoje skatinamas abiejų sutuoktinių darbas, taip sykiu skatinant ir moterų darbą (Bitinas, 2011, p. 156-160).

Anglosaksų modelis yra grindžiamas Beveridžo universalios socialinės apsaugos tradicija. Anglosaksų socialiniame modelyje valstybinių pensijų išmokos yra minimalios, tačiau piliečiai gauna nemokamą sveikatos apsaugą, švietimą. Asmenys, neturintys pakankamo darbo stažo, gauna minimalias socialines išmokas. Tiesa, jos yra minimalaus nustatyto dydžio ir yra gerokai mažesnės nei Šiaurės Europos valstybėse. Išmokų gavimo tvarka yra griežtai reguliuojama, todėl mažas jų dydis bei griežtų išmokų mokėjimo sąlygų taikymas skatina kaupti privačiuose fonduose (Bitinas, 2011, p. 160-164).

Kontinentinės Europos modelis yra grindžiamas Bismarko socialinės apsaugos tradicija ir Katalikų Bažnyčios vertybėmis. Valstybės siekis – užtikrinti socialinę apsaugą bei skatinti gerovę kurti patį asmenį. Pensijos dydis yra siejamas su minimaliu darbo stažu ir darbo užmokesčiu. Skirtingai nei aukščiau minėtuose modeliuose, Vidurio Europos modelyje pensijų sistemos teikiamos teisės gali priklausyti nuo skirtingų profesinių kategorijų bei suteikia specialių teisių įvairioms asmenų kategorijoms. Valstybė neskatina asmenų kaupti pensiją privačiuose fonduose, tačiau dėl nedidelių išmokų ir griežtų suteikimo sąlygų pastebimas didėjantis asmenų dalyvavimas trečiuosiuose pensijų fonduose. Svarbu pabrėžti, jog kontinentinės Europos pensijų sistemos socialinis draudimas remiamas socialinio draudimo įmokomis, kurios yra privalomos visiems. Šis modelis geriausiai atspindi Bismarko tradiciją (Bitinas, 2011, p. 164-170).

Pietų Europos modelyje išskiriami pagrindiniai bruožai, kurie skiriasi nuo kontinentinės Europos socialinio modelio: ypatingas socialinės apsaugos teises turi asmenys, priklausantys atskiroms profesinėms kategorijoms, pavyzdžiui, valstybės tarnautojai. Iš privalumų galima išskirti didesnę socialinių lėšų skyrimą pensijoms finansuoti. Minimalių pajamų dydis užtikrinamas visiems gyventojams, puoselėjamas vaikų auginimas bei vyresnio amžiaus asmenų slaugymas šeimoje (Bitinas, 2011, p. 170-175).

Rytų Europos modelio valstybių, tarp kurių yra ir Lietuva, pensijų sistemos yra dažnai reformuojamos, todėl šiam modeliui būdingi ir kitų modelių bruožai. Tam įtaką daro tai, jog Rytų regiono valstybėms dėl tokių priežasčių, kaip skurdas, didelis nedarbas, mokesčių krizė ir pan. reikėjo arba kurti naują pensijų sistemą, arba formuoti ją nuo pagrindų. Iš Šiaurės Europos socialinio modelio perimta aktyvioji darbo rinkos politika, iš

kontinentinės Europos – socialinio draudimo sistemos sandara, o iš anglosaksų – socialinio modelio privačių pensijų fondų plėtra (Bitinas, 2011, p. 178-181).

Kalbant apie hibridinį modelį, mes pirmiausiai kreipiame dėmesį į Nyderlandų socialinę sistemą. Dėl tos priežasties, jog Nyderlandų sistema apima visus gyventojus ir yra universali, ji turi Šiaurės Europos socialinio modelio bruožų. Iš anglosaksų kontinentinės Europos modelio Nyderlandai perėmė tokius kriterijus: pensijos dydis priklauso nuo profesinių kategorijų, taip pat visi darbuotojai draudžiami privalomuoju socialiniu draudimu. Savo ruožtu panašumas su anglosaksų modeliu siejamas su privalomu minimaliu socialiniu aprūpinimu, nes bazinė pensija yra taikoma visiems gyventojams (Bitinas, 2011, p. 175-178).

Aptariant visus Europos Sąjungai būdingus socialinio draudimo modelius, svarbu suprasti, koks modelis yra taikomas Lietuvoje. Prof. A. Bitinas teigia, kad atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pensijų sistema buvo konstruojama pagal Bismarko socialinės apsaugos tradicijos kontinentinės Europos pensijų sistemos modelį. Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema apima beveik visus gyventojus, o teisė gauti valstybinio socialinio draudimo išmoką siejama su socialinio draudimo įmokų mokėjimu. Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje pastebimi tokie kontinentinės Europos pensijų sistemos modelio bruožai: socialinės apsaugos sistema remiasi darbo rinka, išmokos priklauso nuo buvusio atlyginimo ir darbo stažo, mažiausias pajamas gaunantiems asmenims mokamos socialinės paramos išmokos (Bitinas, 2008, p. 18-19). Pastebima, kad Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijos suformuotos pagal Bismarko tradicijos pensijų sistemos modelį, nes šių pensijų dydis priklauso nuo asmens buvusių pajamų ir jų gavimo laikotarpio. Tačiau dabartinėje Lietuvos pensijų sistemoje galima atrasti ir kitiems pensijų modeliams būdingų bruožų, todėl dabar Lietuvoje vyrauja Rytų Europos modelis. Panašumams susidaryti įtaką darė pensijų sistemos formavimas nuo pagrindų, todėl iš kitų pensijų modelių buvo perimtos priemonės, kurios turėjo užtikrinti efektyvų pensijos sistemos veikimą.

1.2. Socialinės apsaugos principų reikšmė pensijų sistemoms

Socialinės apsaugos teisės principai yra reikšmingi formuojant pensijų sistemą bei jos teisinį reguliavimą, tačiau socialinės apsaugos teisės principai nėra visuotinai įtvirtinti. Išanalizavus socialinės apsaugos teisės mokslo doktrinoje ir skirtinguose teisės aktuose pateikiamus socialinės apsaugos teisės principus šiame skyriuje bus aptariami esminiai ir reikšmingiausi iš jų.

Socialinio solidarumo principas. Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas), solidarumo principas reiškia, kad jauni ir sveiki asmenys dalį savo uždirbtų lėšų skiria tiems, kurie dėl senatvės, invalidumo ar netekę darbo negali dirbti ir užsidirbti. Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema yra universali ir apima beveik visus Lietuvos Respublikos gyventojus, o teisė gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas pirmiausia yra siejama su asmens dalyvavimu socialinio draudimo sistemoje – su tuo, ar jis mokėjo valstybinio socialinio draudimo įmokas (arba jos buvo mokamos už jį) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Socialinio teisingumo principas. Jis yra glaudžiai susijęs su bazinės apsaugos ir valstybės socialinių garantijų principu. Šis principas yra suvokiamas kaip visuma socialinės apsaugos garantijų, kurios apima socialinio teisingumo elementus. Tiek Lietuvoje, tiek kitose Europos valstybėse bandoma atrasti sprendimus, kaip užtikrinti pusiausvyrą tarp valstybinio socialinio draudimo ir asmens prisidėjimo prie pensijos kaupimo. Svarbu pabrėžti, kad tai priklauso ne tik nuo pensijos sistemos modelio valstybėje, bet ir nuo valstybės finansinės padėties. Valstybė turi aiškiai žinoti, kokia dalimi gali dalyvauti užtikrinant socialines garantijas, nes nepamatuotų socialinių garantijų suteikimas sukelia riziką vyriausybei neįgyvendinti tam tikrų teisėtų asmenų lūkesčių gauti numatytas socialines išmokas. Pavyzdžiui, kad ir koks būtų Lietuvos gyventojų noras gauti išmokas, kurios yra nustatytos Šiaurės Europoje, Lietuvos ekonominė padėtis bei numatytas pensijų sistemos modelis neleidžia įtvirtinti tokio dydžio pensijų.

Asmens poreikių atitikties principas, pagal kurį socialinės apsaugos sistemos turi būti keičiamos ir analizuojamos atsižvelgiant į asmenų poreikius. Pavyzdžiui, Lietuvoje ilgą laiką nebuvo tokios normos, kuri leistų asmenims išeiti į išankstinę pensiją, arba gauti tėvystės išmoką.

Moterų ir vyrų lygybės principas, pagal kurį turi būti užtikrintos lygios galimybės tiek vyrams, tiek moterims dalyvauti pensijų sistemoje ir gauti išmokas. Lietuvos

Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo paskirtis yra užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, taip pat uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimine ar santuokine padėtimi (Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų..., 1998). Pavyzdžiui, 2026 metais Lietuvoje bus suvienodintas moterų ir vyrų senatvės pensijos amžius.

Nediskriminavimo principas, pagal kurį socialinės apsaugos sistemoje negalimas diskriminavimas dėl socialinės padėties. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo paskirtis yra užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Konstitucijoje įtvirtintos lygios žmonių teisės bei uždrausti bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų (Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, 2003).

Universalumo, visuotinio principas, pagal kurį negali būti teikiamos nepagrįstos privilegijos tam tikroms socialinėms grupėms. Pavyzdžiui, kai kurie mokslininkai teigia, kad Lietuvos Respublikos valstybines pensijas gauna privilegijuota žmonių grupė.

Socialinių išmokų indeksavimo principas, pagal kurį socialinės išmokos turi būti indeksuojamos, atsižvelgiant į ekonominius rodiklius. Pavyzdžiui, 2021 m. infliacija Lietuvoje sudarė 10 proc., todėl valstybės siekis turėtų būti didinti pensijų bazinius dydžius kasmet, atsižvelgiant į ekonominius rodiklius. Be to, Lietuvoje numatoma teigiama tendencija, kad pensijų baziniai dydžiai bus peržiūrimi dažniau. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos siūlymas padidinti pensijų ir išmokų bazinius dydžius nuo šių metų birželio mėnesio, nors paskutinį kartą šie dydžiai buvo peržiūrimi sausio mėnesį.

Depolitizacijos principas. Jis, kaip ir prieš tai minėtas principas, užtikrina, kad priimant sprendimus pensijų srityje būtų vadovaujama ekonominiais principais. Pavyzdžiui, socialinio draudimo srityje sprendimai negali būti priimti remiantis vien tik politiniais motyvais.

Teisėtų lūkesčių principas. Valstybė privalo įvykdyti priimtus įsipareigojimus, nes tai susiję su asmens teisėtais lūkesčiais. Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra konstatavęs, jog asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius įstatymus ar kitus teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai, įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarimas). Lietuvos teismų jurisprudencijoje yra formuojama plačioji teisėtų lūkesčių samprata. Nors pagal bendrąją taisyklę teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindu gali būti tik teisei neprieštaraujantys teisės aktai, ypatingais atvejais gali būti

ginami teisėti lūkesčiai, kylantys iš vėliau teisei prieštaraujančiais pripažintų teisės aktų, kuriuos bona fide asmuo šių aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais (Gedmintaitė, 2016, p. 21).

Nuosavybės teisės apsaugos principas. Konstitucijos 23 straipsnyje nurodoma, kad nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai, ji gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Atskleidžiant konstitucinio nuosavybės teisių apsaugos instituto turinį taip pat būtina atsižvelgti į Konstitucijos 52 straipsnio nuostatą, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Tai lemia, kad Konstitucija įtvirtina teisę į nuosavybės teisių apsaugą. Konstitucinis Teismas išaiškino, jog paskirtos ir mokamos pensijos gali būti mažinamos tik valstybėje susidarius ypatingai situacijai, kai valstybės funkcijoms vykdyti ir viešiesiems interesams tenkinti, taip pat pensijoms mokėti objektyviai trūksta lėšų. Tačiau tokiu atveju įstatymų leidėjas privalo nustatyti asmenims dėl tokio reguliavimo pasikeitimo susidariusių praradimų teisingo kompensavimo mechanizmą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas). Šis Konstitucinio Teismo nutarimas yra lemtingas, nes asmens teisės į pensiją su teisėmis į nuosavybę buvo susietos tiesiogiai. Be to, buvo nustatyta minimali diskrecija šią teisę riboti ekonominės krizės metu. V. A. Vaičaitis nepritaria tokiai Konstitucinio Teismo praktikai. Autoriaus nuomone, socialinio draudimo pensija ar bet kuri kita socialinė išmoka neturėtų būti siejama su nuosavybe, nes ji neatitinka tradicinės nuosavybės sampratos. Pavyzdžiui, teisės į pensiją negalima paveldėti ar kitaip perduoti kitam asmeniui. Be to, ši teisė kyla iš visuomenės socialinio solidarumo ir teisingumo principų (Vaičaitis, 2010, p. 35-36). Vis dėlto su tokia autoriaus pozicija negalima vienareikšmiškai sutikti. Teisė į pensiją galėtų būti siejama su teise į nuosavybę, tačiau nustatant tokį vertinimą lemiamą reikšmę turi ir kitų principų taikymas bei jų tarpusavio santykis.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinės teisės principai yra itin svarbūs nustatant socialinės apsaugos sistemos teisinį reglamentavimą. Įstatymų leidėjas privalo vadovautis kiekvienu socialinės teisės principu, nes kitais motyvais priimti sprendimai gali pažeisti asmenų teisę į socialinę apsaugą. Taip pat pastebima, kad socialinės apsaugos teisės principai nėra įtvirtinti vienu teisės aktu. Mokslininkai išskiria skirtingus socialinės apsaugos principus, kas gali lemti skirtingą jų interpretavimą.

1.3. Pensijų sistemų administravimas ir finansavimas

Pensijų sistemai įtaką daro daug veiksnių. Ją veikia šalies ekonomika, gimstamumas, infliacija, laisvų darbo vietų lygis ir pan. Kiekviena valstybė susikuria mechanizmą, mažinantį šių veiksnių poveikį šalies ekonomikai, sykiu ir valstybės socialinio draudimo sistemai. Pensijų sistemos efektyvumas ir veikimo būdas priklauso nuo valstybės pasirinktų administravimo ir finansavimo modelių. Pensijų sistemos administravimas gali būti atliekamas centralizuotai ir decentralizuotai, t. y. valdymas gali būti administruojamas centrinės vyriausybės institucijos arba gali būti perduotas kitoms vietinės valdžios institucijoms.

A. Guogis teigia, kad pasidalijimą tarp centralizuotos ir decentralizuotos sistemų lemia socialinė rizika. Pavyzdžiui, kontinentinėje Europoje yra apibrėžiami įvairių socialinių rizikų skirtumai, ir administravimas gali būti decentralizuotas į atskiras šakas pagal apimamų rizikų rūšis. Kita vertus, ideali pensijų sistema turėtų apimti visus gyventojus, tad administravimą turėtų vykdyti viena centrinė organizacija. Tačiau kartu profesorius pabrėžia, kad realiame pasaulyje nėra idealių tipų, o pensijų schemas yra įvairių tipų mišinys (Guogis, 2000, p. 61-62). Pažymėtina, jog Lietuvos pensijų sistema pagrinde administruojama centralizuotai. Pensijų sistemą reguliuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė, o Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (toliau – „Sodra“) administruoja socialinio draudimo įmokas ir išmokas bei organizuoja kaupiamųjų pensijų įmokų pervedimą į kaupiamuosius fondus. Nors tam tikros pensijų rūšys, pavyzdžiui, papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose administruojamas privačiose draudimo kompanijose, „Sodros“ dominuojanti pozicija yra akivaizdi.

Pensijų sistemos finansavimas gali būti vykdomas dviem metodais: einamųjų mokėjimų (pay-as-you-go, arba PAYG) arba kaupimu. Šie finansavimo mechanizmai išsiskiria skirtingais perskirstymo poveikiais. PAYG sistema perskirsto lėšas tarp kartų, t. y. dirbančiųjų pajamos perskirstomos pensininkams. Kaupimo sistemoje viskas vyksta priešingai – perskirstymas vyksta tarp vienos kartos, t. y. pajamos ir vartojimas išdėstomi per visą asmens gyvenimą. Kaupimo sistema siejama su ryšiu tarp ankstesnių įmokų ir šiandieninių išmokų (Guogis, 2000, p. 62-63). Povilas Gylys teigia, jog PAYG sistema yra paprasta (surinktos lėšos iš karto paskirstomos pensininkams), susijusi su labai maža rizika (susijusi tik su galimu „Sodros“ darbuotojų piktnaudžiavimu bei neracionaliu lėšų panaudojimu), pigi (sąnaudos mažesnės nei privačių pensijų fondų), stabiliai augant ekonomikai užtikrinamas stabilus pensijų didėjimas ir kartu skatinamas solidarumas.

Kaupiamajoje sistemoje kiekvienas dirbantis turi pasikliauti pats savimi. Būsimoji pensija priklauso nuo individualių sukauptų įmokų, surinktų lėšų investicinės grąžos bei pensijų fondų veiklos reguliavimo efektyvumo (Gyllys, 2002, p. 78).

Galima daryti išvadą, kad pensijų sistemos administravimo ir finansavimo metodai transformuojasi dėl įvairių veiksnių. Socialinės apsaugos sistemų administravimo būdai keičiasi dėl naujų valdybos metodų taikymo bei dėl naujų kaupimo būdų atsiradimų. Kiekviena valstybė pasirenka sau tinkamą finansavimo ir administravimo būdą, neretai skirtingi būdai derinami tarpusavyje. Tačiau nepriklausomai nuo valstybės pasirinkto finansavimo ir administravimo modelio turi būti pasiektas pagrindinis tikslas – pakankamas pajamų užtikrinimas asmeniui ne tik fiziologiniams poreikiams patenkinti, bet ir leidžiančias pilnavertiškai dalyvauti visuomenėje. PAYG ir kaupimo išmokų sistemos priklauso nuo ekonominių reiškinių. Kaupiamųjų pensijų sistemai įtaką daro ne tik jau minėti kriterijai, bet ir visuomenės pasitikėjimas. Žinoma, kad mažas pajamas gaunantiems asmenims nėra finansiškai naudinga dalyvauti privačiuose kaupimuose, todėl į tai turi atsižvelgti valstybės ir kviesti dalyvauti pensijų kaupime gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose, suteikiant papildomą paskatą.

2. PENSIJŲ SISTEMOS STRUKTŪRA LIETUVOJE

Po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo įstatymų leidėjas turėjo sukurti naują pensijų sistemą. Teisine baze šiam tikslui įgyvendinti tapo 1990 m. vasario 13 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl Lietuvos Respublikos socialinio draudimo sistemos pertvarkymo. Tais pačiais metais buvo įsteigta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba, kuri kartu su savo teritoriniais skyriais pradėjo vykdyti socialinio draudimo valdymo funkcijas.

1991 m. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, kuris numatė socialinio draudimo išmokų rūšis bei jų finansavimą ir valdymą. Tuometinei pensijų sistemai teko dideli išbandymai dėl ekonominių veiksnių. Po Sovietų Sąjungos likusi šešėlinė ekonomika, įmonių bankrotai, privatizacija lėmė socialinio draudimo biudžeto deficitą, todėl sukūrus nepriklausomą pensijų sistemą, kitas tikslas buvo užtikrinti jos veikimo mechanizmus bei biudžeto pakankamumą.

1995 m. sausio 1 d. įsigaliojo Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, kurio tikslas buvo reformuoti pensijų sistemą taip, kad socialinio draudimo sistema būtų atskirta nuo paramos sistemos. Taip pat buvo pakeista socialinio draudimo pensijų apskaičiavimo ir mokėjimo tvarka, padidintas išėjimo į pensiją amžius. Reforma susiejo įmokas su asmens gaunamomis pajamomis bei mokėjimo laikotarpiu (šis principas socialinio draudimo išmokoms taikomas iki šiol).

2000 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė Europos Komisijos Baltosios knygos nuostatomis dėl pensijos sistemos reformos. Jos tikslas buvo, jog pensijų sistema apimtų visus gyventojus, o sulaukę senatvės žmonės gautų didesnes pajamas. Buvo numatyta, kad žmonės turi užtikrinti pajamas senatvei iš kuo daugiau šaltinių. Ši koncepcija padėjo pagrindą 2004 m. pensijų reformai.

Nuo 2004 m. Lietuvos pensijų sistema susiformavo galutinai ir šiuo metu ją sudaro šios dalys:

- Valstybinis socialinis pensijų draudimas;
- kaupimas senatvės pensijai pensijų fonduose naudojant specialiąją valstybės paskatą;
- papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose;
- profesinių pensijų kaupimas;
- valstybinės pensijos už nuopelnus valstybei ar profesiniu pagrindu;
- šalpos pensijos (Bitinas ir kt., 2020, p. 208).

3. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS PAKOPOS

Lietuvoje nuo 2004 m. pradėjo veikti pensijų kaupimo sistema. Ji suteikė galimybę asmenims kaupti dalį savo pensijos privačiuose pensijų fonduose. Nuo 2004 m. kaupti dalį valstybinio socialinio draudimo įmokos privačiuose fonduose gali asmenys, nesulaukę senatvės pensijos amžiaus ir turintys draudžiamųjų pajamų. Manytina, kad privačių fondų atsiradimui darė įtaką ekonominės, socialinės ir demografinės problemos.

Gimstamumo rodikliai Lietuvoje yra mažėjantys. 2020 m. gimė 25,1 tūkst. kūdikių. Gimusių kūdikių skaičius lyginant su 2019 m. sumažėjo 2,2 tūkst., arba 8,2 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Dėl mažėjančio gimstamumo visuomenę sudaro vis mažiau jaunų žmonių, kas veda ir prie mažėjančio dirbančių asmenų skaičiaus. Be to, jauni žmonės, norėdami daugiau užsidirbti kitose Europos Sąjungos šalyse, emigruoja, tad socialinio draudimo biudžetas patiria neigiamą poveikį. Dėl didelio emigracijos lygio taip pat mažėja dirbančių ir socialinio draudimo įmokas mokančių asmenų skaičius. Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2021 m. iš Lietuvos emigravo 28,4 tūkst. nuolatinių šalies gyventojų. Tai yra 5,3 tūkst. (22,9 proc.) daugiau negu vieneriais metais anksčiau. Emigrantų skaičius, tenkantis tūkstančiui gyventojų, padidėjo nuo 8,3 (2020 m.) iki 10,1 (2021 m.) (Lietuvos statistikos departamentas, 2022). Taip pat Lietuvoje didėja laisvų darbo vietų skaičius. Žmonės nenori dirbti už nedidelius atlyginimus, todėl emigruoja arba renkasi gauti nedarbo išmoką. Laisvų darbo vietų skaičius 2017 m. siekė 20,7 tūkst., o 2021 m. – jau 26,7 tūkst. (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Šalies pensijų sistema vis labiau susiduria su mažėjančiu gimstamumu, emigracija, laisvų darbo vietų skaičiumi. Dėl šių priežasčių auga pensijų sistemos finansavimo išlaidos, o tai ragina vyriausybę imtis išlaidas stabilizuojančių priemonių. Vienas iš jų – pensinio amžiaus prailginimas.

Kai kurie mokslinės literatūros autoriai laikosi nuomonės, jog socialinio draudimo pensijoms gauti dirbančioji karta turi iš einamųjų pajamų sukaupti pensijas pensininkų kartai, o tai gali sukelti sunkumų, nes dirbančių gyventojų skaičius, lyginant su pensininkų, mažėja. Dėl to kiekviena karta turi pasirūpinti savimi iš anksto ir prisidėti prie savo pensijos kaupimo (Schulte-Mimberg et al., 1998, p. 62). Remiantis tokiomis nuomonėmis bei ekonominiais rodikliais, valstybės, tarp kurių ir Lietuva, buvo paskatintos steigti naujus pensijų kaupimo būdus.

Pensijų kaupimo sistema Lietuvoje apibrėžiama pagal Pasaulio banko pasiūlytą kvalifikaciją. Lietuvos bankas šalies pensijų sistemą skirsto į tris pakopas. I pakopa – privalomasis valstybinis socialinis pensijų draudimas. Savo ruožtu socialinio draudimo

pensijos skiriamos į senatvės, netekto darbingumo, našlių ir našlaičių. II pakopa – jau minėtas kaupimas senatvės pensijai pensijų fonduose. III pakopa – papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose. Vis dėlto Pasaulio bankas numato 5 pakopų pensijų šaltinius. Nulinė pakopa – valstybės finansuojama socialinė parama. I pakopa – privaloma ir susieta su pajamomis ir tikslu atlyginti bent tam tikrą buvusiųjų pajamų dalį. II pakopa – privalomas nustatytų įmokų kaupimas su nepriklausomu investicijų valdymu. III pakopa – savanoriškas įvairių formų kaupimas, pavyzdžiui, individualios santaupos, darbdavio rėmimas. IV pakopa – neformali parama, pavyzdžiui, parama šeimai, kitos oficialios socialinės programos (World bank, 2008, p. 7). Pastebima, kad Lietuvos pensijų sistemoje irgi galima atrasti Pasaulio banko minimą nulinę pakopą. Jos bruožai panašūs į Lietuvos Respublikos šalpos pensijų reguliavimą bei Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų reguliavimą. Be to, galime sutikti ir neformalios paramos pavyzdžių – šildymo išlaidų kompensavimą senjorams. Taip pat svarbu paminėti, kad prie trečiosios pakopos galime priskirti ir profesinių pensijų fondus.

Kiekvienoje valstybėje yra numatyta savo pakopų sistema, todėl svarbu pabrėžti, kad Lietuvos pensijų pakopos gali skirtis nuo kitų valstybių pensijų sistemos. Kalbant apie Lietuvos pensijų sistemą galima teigti, kad mokslinėje literatūroje minima trijų pakopų pensijų sistema labiau taikoma finansiniam aprūpinimui senatvėje. Tuo tarpu kitos pensijos egzistuoja lygiagrečiai ir jas galima priskirti prie kitų pensijų pakopų.

Pensijų sistemos tikslas – užtikrinti senatvėje tokią pensijos išmoką, kuri būtų artima asmens buvusio darbo užmokesčio sumai. Kiekvienas asmuo per tuos metus, kuriuos praleidžia dirbdamas, turėtų sukaupti tiek finansinio turto, kad juo būtų užtikrinamas 70-80 procentų mėnesinių pajamų, gautų iki pensijos, lygis. Vidutinį darbo užmokestį gaunančio asmens pajamas senatvėje turėtų sudaryti:

- I pensijų pakopa – 30–40 proc. valstybinės „Sodros“ mokamos pensijos. Privalomas kaupimas pensijai, kuris susideda darbuotojo ir darbdavio mokamų mokesčių. Asmeniui išėjus į pensiją jo pajamos priklausys nuo dirbant gautų pajamų ir darbo stažo;
- II pensijų pakopa – 15–20 proc. kaupimas privačiuose pensijų fonduose. Šios papildomos pensijos dydis priklauso nuo mokėtų įmokų, investavimo pelningumo bei kaupimo laikotarpio;
- III pensijų pakopa – 20–30 proc. papildomas savanoriškas kaupimas privačiuose fonduose (Lietuvos bankas, 2020).

Apibendrinant Lietuvos pensijų sistemą galima teigti, kad pagrindinis 2004 m. pensijų reformos tikslas yra pakeisti egzistuojančią pensijų sistemą taip, kad kaupimo sistema būtų

įvairesnė, paskatintų taupymą ir suteiktų galimybę kaupti pensiją privačiuose fonduose. Aukščiau paminėtos pensijų pakopos sudaro vieną bendrą sistemą, kurios tikslas – užtikrinti pajamas senatvėje. Nors Lietuvoje pagrindines pajamas senatvėje užtikrina socialinio draudimo pensijos, tačiau, atsižvelgiant į ekonominius rodiklius, prognozuojama kitų pakopų svarba šalies gyventojams.

3.1. Pirmoji pensijų pakopa – socialinio draudimo pensijų analizė

Lietuvoje socialinio draudimo pensijos mokamos iš socialinio draudimo lėšų. Socialinio draudimo sistema paremta einamojo finansavimo principu. Kaip jau buvo minėta, pagal einamojo finansavimo principą didžiausią socialinio draudimo įmokų dalį moka darbuotojai ir jų darbdaviai. Šios įmokos nėra investuojamos, o surinktos iš karto perskirstomos socialinio draudimo pensijoms išmokėti. Taip yra taikomas socialinio draudimo modelis, grindžiamas solidarumo principu – jauni ir sveiki žmonės dalį savo uždirbtų lėšų skiria tiems, kurie dėl senatvės, invalidumo arba maitintojo netekimo negali dirbti ir patys užsidirbti (Tartilas, 2005, p. 81).

Valstybinis socialinis pensijų draudimas yra privalomas. Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis socialinio draudimo pensijas, yra Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas. Jame įtvirtinamas asmenų, draudžiamų privalomuoju socialiniu draudimu, sąrašas. Šio įstatymo 4 straipsnis reglamentuoja asmenų, turinčių darbo santykius arba santykius, savo esme atitinkančius darbo santykius, socialinį draudimą; tarp tokių asmenų yra, pavyzdžiui, krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai, taip pat kariai savanoriai. Savo ruožtu 5 straipsnis įtvirtina savarankiškai dirbančių asmenų socialinį draudimą, pavyzdžiui, tokių žmonių, kaip ūkininkai ir jų partneriai, šeimos nariai ir asmenys, kurie verčiasi individualia veikla. O 6 straipsnis įtvirtina asmenis, draudžiamus socialiniu draudimu dėl jų socialinio statuso ypatybių. Tarp tokių yra, pavyzdžiui, nesulaukę senatvės pensijos amžiaus ir neturintys draudžiamųjų pajamų, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar deleguotu asmeniu, jeigu pastarasis asmuo deleguotas ar valstybės tarnautojas perkeltas į pareigas Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės organizacijose (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Lietuvoje skiriamos šios socialinio draudimo pensijos: senatvės, netekto darbingumo, našlių, našlaičių. Remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymu, teisę gauti socialinio draudimo pensiją turi nurodyti asmenys:

- gyvenantys ir deklaravę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje;
- gyvenantys valstybėse, kuriose jiems taikomos Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimo reglamentų nuostatos;
- gyvenantys valstybėse, kuriose jiems taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nuostatos dėl pensijų mokėjimo;
- asmenys, kurie yra įgiję didesnę nei 15 metų stažą atitinkamos rūšies socialinio draudimo pensijai gauti dirbdami Lietuvos įmonėse, įstaigose, organizacijose.

Svarbu pabrėžti, kad socialinio draudimo pensijos užima svarbią vietą Lietuvos pensijų sistemoje. A. Bitinas savo disertacijoje pateikia išvadą, kad socialinio draudimo pensijų sistema sukuria didesnę socialinį saugumą nei privačių pensijų schemas, todėl Lietuvos pensijų sistemos pajamų pakankamumas gali būti pasiektas didinant valstybinio socialinio draudimo pensijų garantijas (Bitinas, 2008, p. 32). Savo ruožtu Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad socialinio solidarumo sistema nepanaikina paties asmens atsakomybės už savo rytojų, todėl ji tinkamai egzistuoja tik tada, kai asmuo ir pats rūpinasi savo santaupomis senatvėje (Vaičaitis, 2010, p. 35).

Apibendrinant, asmuo, mokėdamas privalomąsias socialinio draudimo įmokas, užtikrina sau pensijos gavimą. Tai reiškia, kad asmens periodiškai mokamos įmokos suteikia jam galimybę gauti socialinio draudimo pensiją, proporcingą sumokėtoms įmokoms, bet išmokos dydis priklausys nuo asmens buvusių įmokų ir jų mokėjimo laikotarpio. Taip pat asmuo negali tikėtis, kad jo poreikius senatvėje patenkins tik išmokos iš socialinio draudimo, todėl pats turėtų prisidėti kaupiant senatvei.

3.1.1. Senatvės pensijos

Valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos tikslas – užtikrinti bazinį pragyvenimo aprūpinimą senatvėje. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo II skyrius nustato senatvės pensijos skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas.

Kalbant apie socialinę apsaugą senatvėje, svarbu aptarti, kokius minimalius apsaugos standartus nustato tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai. Pirma, svarbu paminėti Tarptautinės Darbo Organizacijos (toliau – TDO) Konvenciją dėl minimalių socialinės apsaugos standartų. Šis dokumentas svarbus, nes jame buvo pirmą kartą apibrėžtas ir

visuotinai pripažįstamas socialinių rizikų sąrašas bei nustatyti jų reguliavimo standartai (Tarptautinės Darbo Organizacijos Konvencija Nr. 102, 1952). Antra, atitinkami reikalavimai buvo nustatyti Europos Tarybos 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodekse (Europos socialinės apsaugos kodeksas, 1964), o vėliau 1990 m. buvo priimtas naujos redakcijos Europos socialinės apsaugos kodeksas, kuriame buvo įtvirtinti dar griežtesni standartai (Europos socialinės apsaugos kodeksas, 1990).

Lietuva nėra ratifikavusi Europos socialinės apsaugos kodekso, tačiau yra priėmusi Europos socialinę chartiją, kurios 12 straipsnis kalba apie tai, jog valstybės turi išlaikyti tinkamo lygio socialinės apsaugos sistemą, kuri yra būtina Europos socialinės apsaugos kodeksui ratifikuoti (Europos socialinė chartija, 2001). Tuo metu Socialinės apsaugos kodeksas numato minimalius socialinės apsaugos standartus, todėl įstatymų leidėjas, siekdamas toliau plėtoti socialinės apsaugos sistemą, turėtų užtikrinti bent minimalius standartus bei siekti aukštesnio lygio standartų įgyvendinimo. Siekiant išanalizuoti, ar Lietuvos pensijų sistema užtikrina tinkamas socialines sąlygas išmokų gavėjams, bus nagrinėjamas Europos Tarybos 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas (būtent jį Lietuva bando ratifikuoti).

Teisė gauti senatvės pensiją. Asmuo įgyja teisę gauti senatvės pensiją, kai jam sukanka nustatytas senatvės pensijos amžius (jis nuo 2026 m. sausio 1 d. sieks 65 metus), taip pat turintis minimalųjį stažą, nustatytą senatvės pensijai gauti. Savo ruožtu Europos socialinės apsaugos kodeksas numato, kad nustatytas senatvės amžius negali būti didesnis kaip 65 metai. Be to, išmoka draudiminiu atveju yra garantuojama tam saugotinam asmeniui, kuris iki draudiminio įvykio pagal nustatytas taisykles įgijo stažą, galintį būti 30 įmokų mokėjimo ar darbo metų, arba 20 gyvenimo valstybėje metų. Lietuvoje būtinasis stažas senatvės pensijai 2022 m. yra 32,5 metų ir bus didinamas kiekvieneriais metais, kol 2027 m. pasieks 35 metus. Jeigu senatvės pensijos mokėjimas priklauso nuo minimalaus įmokų mokėjimo arba darbo stažo, pensija turi būti mokama asmeniui, kuris iki draudiminio įvykio pagal nustatytas taisykles įgijo 15 metų įmokų mokėjimo ar darbo stažą. Lietuvoje minimalusis stažas senatvės pensijai gauti yra 15 metų (Europos socialinės apsaugos kodeksas, 1964). Iš to daroma išvada, kad Lietuva atitinka senatvės pensijos amžiaus bei minimalaus stažo Europos socialinės apsaugos kodekse nustatytus reikalavimus, tačiau būtinasis stažas senatvės pensijai gauti yra numatytas didesnis.

Pažymėtina, jog Europos socialinės apsaugos kodekse yra nustatoma, kad senatvės pensijos mokėjimas gali būti sustabdytas arba sumažintas asmeniui, gaunančiam darbo pajamas. Lietuvos senatvės pensijų reglamentavime šios nuostatos nėra. Ankščiau buvo numatoma, kad pensijos gali būti mažinamos, jeigu asmuo gauna draudžiamųjų pajamų, iki

Konstituciniam Teismui išaiškinant, jog toks reguliavimas prieštarauja Konstitucijai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Taip pat svarbu pabrėžti, kad, remiantis Europos socialinės apsaugos kodeksu, senatvės pensijos turi užtikrinti 40 proc. nuo viso suaugusio vyriškos lyties įprasto darbuotojo darbo užmokesčio. Yra minimas tik vyriškos lyties atstovas, atsižvelgiant į to laiko aktualijas. Dėl šių priežasčių esamoje situacijoje tikslinga būtų lyginti bendrą vidutinį darbo užmokesį valstybėje atskaičius mokesčius (1051,75 Eur) bei vidutinę senatvės pensiją (485,84 Eur) (Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo..., 2022). Daroma išvada, kad Lietuvos senatvės pensija užtikrina 40 proc. nuo darbuotojo vidutinio darbo užmokesčio.

Senatvės pensijos dydis. Senatvės pensijos bendrosios dalies dydis nustatomas pagal bazinės pensijos dydį, atsižvelgiant į asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo santykį. Senatvės pensijos individualiosios dalies dydis apskaičiuojamas pagal asmens įgytų apskaitos vienetų skaičius bei tą mėnesį, už kurį mokama pensija, galiojančio apskaitos vieneto vertę (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). Pažymėtina, kad vidutinė senatvės pensija 2021 m. turint būtinąją stažą sudarė 440 Eur, o neturint būtinojo stažo – 222,9 Eur (žr. 2 paveikslą). Palyginus su 2015 m., senatvės pensijos dydis ženkliai padidėjo, o skirtumas tarp pensijos turint ir neturint būtinojo pensijos stažo didėja. Jeigu 2015 m. skirtumas sudarė tik apie 100 Eur, tai 2021 m. jis jau sudaro daugiau nei 200 Eur. Visa tai gali privesti prie minimalių bazinių pajamų senatvėje neužtikrinimo, esant minimaliam pensijos stažui. Esant tokioms aplinkybėms įstatymų leidėjas turėjo numatyti reguliavimą, leidžiantį gauti didesnes senatvės pensijas asmenims, turintiems minimalų senatvės pensijos stažą.

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija pabrėžia, kad nuo 2022 m. „Sodra“ moka padidintas senatvės pensijas. Bendroji pensijos dalis pagal šių metų indeksavimo koeficientą padidėjo 8,47 proc., o individualioji dalis – iki 12,71 proc. Be to, siekiant labiau padidinti mažiausias pensijas, buvo pakeista bendrosios pensijos dalies apskaičiavimo tvarka. Anksčiau viso dydžio bendrąją pensijos dalį, kuri yra lygi vienos bazinės pensijos dydžiui, gaudavo tie žmonės, kurie yra įgiję būtinąjį stažą. Turintys minimalų stažą (15 metų), bet neturintys būtino stažo, gavo proporcingai mažesnę bendrąją pensijos dalį. Nuo šiol tokiems žmonėms bus mokama viso dydžio bendroji pensijos dalis – 215,09 Eur. Tie, kurių stažas yra didesnis, ir toliau gaus didesnę bendrąją pensijos dalį. Skaičiuojama, kad vidutinė senatvės pensija didėja nuo 414 iki 465 Eur, o vidutinė senatvės pensija su būtinuoju stažu – nuo 441 iki 489 Eur (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir..., 2022). Viena vertus, taip yra mažinamas senjorų skurdas, nes mokama ne mažesnė už vienetą bendroji pensijų dalis, kita vertus, žmonėms, kurie ilgiau mokėjo įmokas „Sodrai“

gali kilti pasipiktinimo banga, nes jų bendroji pensijų dalis gali būti vienoda. Taip pat toks sprendimas gali sumažinti žmonių motyvaciją mokėti didesnes įmokas „Sodrai“. Tačiau sykiu svarbu pabrėžti, jog nepaisant to, kad pensijų bendrosios dalies mokėjimas tapo palankesnis asmenims, neturintiems būtinojo darbo stažo, tačiau anksčiau taip pat egzistavo mažų pensijų mažinimo mechanizmai, tokie kaip priemokos, kompensacijos, pašalpos. Dėl to toks reguliavimas tėra būdas išspręsti mažų pensijų ir jų kompensavimo problemą.

Be to, buvo pritarta Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pensijų reformoms: tvarumo ir augimo link, siūlymui individualiąją pensijos dalį indeksuoti papildomai, remiantis skurdo rizikos lygiu arba su tais metais prognozuojamu vidutiniu darbo užmokesčiu. Tai reiškia, kad asmenys, kuriems yra sukakę 65 metai ir vyresni, kurių skurdo rizikos lygis yra didesnis negu 25 procentai arba indeksavimo metais prognozuojamos vidutinės senatvės pensijos santykis su tais metais prognozuojamu vidutiniu darbo užmokesčiu yra mažesnis kaip 50 procentų, socialinio draudimo pensijų individualioji dalis bus indeksuojama papildomai (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir..., 2021). Numatant tokį reguliavimą, buvo numatytos rizikos valdymo priemonės – esant neigiamam „Sodros“ biudžetui individualioji pensijos dalis nebus indeksuojama. Aptarti pokyčiai turi sumažinti senjorų skurdą ir pasirūpinti tais, kurių pensijos labai mažos. Tuo metu asmens stažo reikšmė išlieka: kuo ilgiau žmogus dirbs, kuo didesnes įmokas mokės, tuo jis sukaups daugiau pensijos vienetų ir bus papildomai padidinama jo bendroji pensijos dalis.

Senatvės pensijos išankstinis skyrimas. Senatvės pensija gali būti skiriama iki asmeniui sukankant senatvės pensijos amžiui, jei kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos dieną asmuo atitinka visas šias sąlygas:

- iki senatvės pensijos amžiaus jam yra likę ne daugiau kaip 5 metai;
- turi būtinajį stažą senatvės pensijai skirti;
- negauna kitų socialinio draudimo, valstybinių, šalpos pensijų, išskyrus įstatyme numatytas išimtis;
- nėra vienas iš asmenų, privalomai draudžiamų socialiniu draudimu, nėra ūkininkas ar jo partneris, taip pat negauna užsienio valstybėje pajamų, susijusių su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Europos Komisijos Baltojoje knygoje buvo pateikiama, kad valstybės turėtų apriboti galimybes anksti išeiti į pensiją. Kaip gerosios praktikos pavyzdys nurodomas pensinio amžiaus padidinimas, taip pat ir galimybė esant reikalui prailginti įmokų mokėjimo laikotarpį, kuris sykiu turėtų būti koreguojamas pagal ilgėjančią tikėtiną gyvenimo trukmę,

galiausiai ir kitų reikalavimų taikymas, leidžiantis sugriežtinti išankstinės senatvės pensijos skyrimą. Kaip pavyzdys yra pateikiama galimybė, kad visas su ankstyvu išėjimu į pensiją susijusias išlaidas ar bent jų dalį padengtų darbdavys (Baltoji knyga, 2012). Pavyzdyje pateiktą reguliavimą Lietuvoje realizuoti būtų itin sunku, nes nėra įgyvendinti profesinių pensijų fondai, kurie galėtų būti alternatyva, mokant išankstinę pensiją iš Sodros biudžeto. Taip pat Europos Komisijos Baltojoje knygoje nustatoma, kad valstybės turėtų skatinti žmonės darbo rinkoje likti ilgiau. Ankstyvo išėjimo į pensiją panaikinimą ir pensinio amžiaus didinimą turi papildyti iniciatyvos, kurios padėtų žmonėms ilgiau likti darbo rinkoje. Priešingu atveju nukentėtų valstybės finansai, nes tikėtina, jog vykdant tokio pobūdžio reformas, kada didinamas pensinis amžius, išaugs žmonių skaičius, gaunančių bedarbio, invalidumo, socialines pašalpas ir kitas socialinės išmokas. Kaip išeitis valstybėms siūloma imtis tokių priemonių, kaip mažinti senatvės pensijas tiems darbuotojams, kurie pasirinko į pensiją išeiti ankščiau laiko. Kitos galimos priemonės – sveikatos ir saugos darbe užtikrinimas, darbo vietų pritaikymas vyresnio amžiaus darbuotojų reikmėms, lanksčių darbo sąlygų sudarymas, apmokestinimo ir atlyginimo sistemos paskatų, kurios sudaro prielaidas nedirbti, šalinimas (Baltoji knyga, 2012). Analizuojant pateiktus siūlymus svarbu įvertinti, ar jie nepaskatintų didesnės skurdo rizikos senatvėje. Priemonės turėtų būti proporcingos keliamiems tikslams pasiekti. Įstatymų leidėjas turėtų skatinti žmones ilgiau likti darbo rinkoje, užtikrinant garantijas tiems, kurie negali tai padaryti dėl svarbių priežasčių.

Išankstinės senatvės pensijos apskaičiavimas. Išankstinė senatvės pensija apskaičiuojama taip pat, kaip ir senatvės pensija, tačiau nuo 2021 m. sausio ji mažinama 0,32 proc. (ankščiau ji buvo mažinama 0,4 proc.) už kiekvieną mėnesį, likusį iki senatvės pensijos amžiaus sukakties. Skiriant senatvės pensiją, ji bus mažinama 0,32 proc. už kiekvieną mėnesį, kai buvo mokama išankstinė senatvės pensija. Pavyzdžiui, asmuo kreipiasi dėl išankstinės senatvės pensijos, kada jam iki pensinio amžiaus yra likę 5 metai (60 mėnesių), kuriam senatvės pensija apskaičiuota 400 Eur. Atsižvelgus į išankstinės senatvės pensijos apskaičiavimą, jam bus skirta 19,2 proc. mažesnė išankstinė senatvės pensija ($60 \times 0,32 \text{ proc.} = 19,2 \text{ proc.}$). Šiuo atveju asmens išankstinė pensija sudarys 323,2 Eur. Savo ruožtu jeigu asmuo išankstinės senatvės pensijos kreipėsi tada, kai jam iki pensinio amžiaus yra likę 2 metai (24 mėnesiai), jam bus skirta 7,68 proc. mažesnė išankstinė senatvės pensija ($24 \times 0,32 \text{ proc.} = 7,68 \text{ proc.}$), t. y. 369,28 Eur. Svarbu pabrėžti, kad asmeniui, nutraukusiam išankstinės pensijos mokėjimą, senatvės pensija bus mažinama tik už periodą, kai jis gavo išankstinę senatvės pensiją. Senatvės pensijos neįgaliajam dydis nemažinamas, jeigu išankstinę senatvės pensiją asmuo gavo ne ilgiau kaip 3 metus ir jo

stažas, skiriant išankstinę senatvės pensiją, įskaitytas pagal nustatytus teisės aktus, yra ne mažesnis, kaip nurodyta Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnio 2 dalyje (2022 m. reikalaujamas stažas yra 40 metų 3 mėnesiai).

Remiantis „Sodros“ duomenimis, išankstinės pensijos gavėjų skaičius 2022 m. vasario mėn. siekia 6,7 tūkst., tuo metu senatvės pensijos gavėjų skaičius sudaro 609,4 tūkst. (žr. 3 paveikslą). Nors išankstinės pensijos gavėjų skaičius sudaro tik šiek tiek daugiau nei 1 proc. nuo senatvės pensijos gavėjų, tačiau asmenys vis tiek renkasi gauti išankstinę senatvės pensiją. Įstatymų leidėjas suteikė itin palankias sąlygas asmenims, atitinkantiems įstatyme nurodytus reikalavimus, išeiti į senatvės pensiją anksčiau. Tokioms žmonių grupėms senatvės pensija bus mažinama ne itin ženkliai, o tam tikriems asmenims senatvės pensijos dydis išvis nebus mažinamas. Be to, asmeniui, gavusiam išankstinę senatvės pensiją, netekto darbingumo pensijos dydis nebus mažinamas. Esant tokioms aplinkybėms vis daugiau žmonių galės pasitraukti iš darbo rinkos anksčiau laiko, todėl toks reguliavimas ne tik pagerina sąlygas asmenims, kurie dėl svarbių priežasčių negali dirbti siūlomo darbo, bet ir sudaro prielaidą rinktis išankstinę pensiją dėl materialinių priežasčių, nors pagal sveikatos būklę asmenys galėtų būti darbo rinkos dalyviais. Taip pat, vertinant Europos Komisijos Baltosios knygos tikslą apriboti galimybes anksti išeiti į pensiją, galima daryti išvadas, kad Lietuvos reglamentavimas galimai nukrypo nuo siekiamo tikslo, nes sudaro palankias sąlygas išeiti į priešlaikinę pensiją.

3.1.2. Netekto darbingumo pensijos

Netekto darbingumo pensijos tikslas – bent iš dalies kompensuoti pajamų praradimą darbingo amžiaus asmeniui netekus nuolatinio darbingumo. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo III skyrius nustato netekto darbingumo pensijos skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas.

Teisė gauti netekto darbingumo pensiją. Teisę gauti netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nustatyta tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais, turinčiais nustatytą ne mažesnę negu 45 procentų netekto darbingumo lygį, taip pat asmenys, sergantys hipofiziniu nanizmu. Asmens darbingumo lygį, jo priežastį, atsiradimo laiką, terminą ir asmens netekto darbingumo procentus nustato Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Kaip matome, asmuo gali gauti netekto darbingumo pensiją tik turint ne mažesnę negu 45 procentų netekto darbingumo lygį. Buvo bandoma teigti, kad toks teisinis reguliavimas prieštarauja Konstitucijai. Pareiškėjas kreipdamasis į Konstitucinį Teismą savo prašymą grindė tuo, kad nustatyta 45, o ne 40 procentų netekto darbingumo žemutinė riba (kaip buvo nustatyta pagal iki 2005 m. liepos 1 d. galiojusį teisinį reguliavimą) pažeidžia asmenų, kurie dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo neteko jiems anksčiau paskirtos ir mokėtos valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos, teises, nors jų sveikatos būklė išliko nepakitusi, t. y. nustatytas jų netekto darbingumo lygis išliko toks pat. Konstitucinis Teismas pripažino šią nuostatą neprieštaraujančia Konstitucijai argumentuodamas, kad naujas įstatymas nepanaikino invalidumo pensijų mokėjimo, o tik įtvirtino vietoj invalidumo pensijos netekto darbingumo pensiją ir nustatė jų mokėjimo tvarką ir sąlygas. Anksčiau paskirtos invalidumo pensijos toliau mokamos, iki kol vietoje jų bus paskirtos senatvės ar netekto darbingumo pensijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas). Daroma išvada, kad toks naujas reguliavimas nesudaro prielaidų asmens teisių pažeidimui. Asmuo, kuris dėl sveikatos sutrikimų neteko galimybių iš dalies ar visiškai dirbti, toliau galės gauti atitinkamas socialines išmokas arba pensijas.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatomas toks minimalusis stažas netekto darbingumo pensijai gauti: iki kol asmeniui sukanka 22 metai – 2 mėnesiai; sukakus 22 metams minimalusis stažas kasmet didinamas 2 mėnesiais per metus; sukakus 36 metams minimalusis stažas kasmet didinamas 6 mėnesiais per metus, bet negali viršyti minimaliojo stažo, nustatyto senatvės pensijai. Tuo metu būtinasis stažas netekto darbingumo pensijai nustatomas taip: iki kol asmeniui sukanka 24 metai – vieneri metai; sukakus 24 metams būtinasis stažas didinamas 4 mėnesiais kiekvieneriais asmens amžiaus metais; sukakus 30 metų būtinasis stažas didinamas 6 mėnesiais kiekvieneriais asmens amžiaus metais; sukakus 34 metams būtinasis stažas didinamas 8 mėnesiais kiekvieneriais asmens amžiaus metais; sukakus 40 metų būtinasis stažas didinamas 12 mėnesių kiekvieneriais asmens amžiaus metais, bet negali viršyti būtinojo stažo, nustatyto senatvės pensijai. Asmenims, sergantiems hipofiziniu nanizmu, netekto darbingumo pensija skiriama, kai jiems sukanka 10 metų mažesnis amžius, negu šiame įstatyme nustatytas senatvės pensijos amžius.

Socialinės apsaugos kodeksas nustato, kad netekto darbingumo išmoka garantuojama asmeniui, kuris iki draudiminio įvykio pagal nustatytas taisykles įgijo stažą, kuris gali būti 15 darbo metų arba 10 gyvenimo valstybėje metų, arba kai iš esmės visi ekonomiškai aktyvūs asmenys yra saugotini; tokiam saugotinam asmeniui, kuris

įgijo trejų metų įmokų mokėjimo stažą. Jeigu netekto darbingumo išmokos mokėjimas priklauso nuo minimalaus įmokų mokėjimo ar darbo stažo, sumažinta išmoka garantuojama asmeniui, kuris iki draudiminio įvykio pagal nustatytas taisykles įgijo penkerių metų įmokų mokėjimo ar darbo stažą. Kaip matome, Lietuvoje nustatomas švelnesnis netekto darbingumo pensijų reguliavimas nei numatyta Europos Socialinės apsaugos kodekse.

Netekto darbingumo pensijos apskaičiavimas. Netekto darbingumo pensijos bendrosios dalies dydis apskaičiuojamas pagal galiojantį bazinės pensijos dydį, asmens netekto darbingumo lygį, asmens įgyto stažo ir teisės gauti netekto darbingumo pensiją atsiradimo metais galiojančio būtinąjo stažo senatvės pensijai santykį. Netekto darbingumo pensijos individualiosios dalies dydis apskaičiuojamas pagal asmens apskaitos vienetų skaičių, taikomas netekto darbingumo pensijai, apskaičiuotas kaip apskaitos vienetų, įgytų iki mėnesio, kurį asmuo įgijo teisę gauti netekto darbingumo pensiją, pirmosios dienos, netekto darbingumo pensijos apskaitos vienetų ir laikinųjų pensijos apskaitos vienetų suma padauginus iš to mėnesio, už kurį mokama pensija, galiojančios apskaitos vieneto vertės bei netekto darbingumo lygio daugiklio, atitinkančio asmens darbingumo lygį tą mėnesį, už kurį mokama pensija (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Pabrėžiama, kad valstybė turėtų pripažinti ir gerbti neįgaliųjų asmenų teisę naudotis priemonėmis, užtikrinančiomis jų nepriklausomumą, socialinį bei profesinį integravimą ir dalyvavimą bendruomenės gyvenime (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2016). Tai padaryti galima ne tik didinant šių asmenų gyvenimo kokybę, suteikiant įvairių rūšių pensijas. Socialinės apsaugos kodeksas nustato, kad invalidumo išmokos turi atitikti 40 proc. nuo viso įprasto darbuotojo darbo užmokesčio. Netekto darbingumo vidutinė pensija 2022 m. vasario mėn. sudaro 301,8 Eur (žr. 1 paveikslą), tuo metu vidutinis darbo užmokestis atskaičius mokesčius sudaro 1051,75 Eur. Daroma išvada, kad netekto darbingumo išmoka yra mažesnė, nei numatoma Socialinės apsaugos kodekse, tačiau neįgaliesiems teikiamos paramos ir kitokiomis formomis. Pavyzdžiui, neįgaliesiems teikiamos garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatyme. Suteikiamos įvairios piniginės socialinės paramos, mokamos kompensacijos už būsto šildymo, karšto ir geriamojo vandens išlaidas (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės..., 2003). Akcentuojama, kad Lietuvoje yra pasirinkta atskira neįgaliųjų pensijų garantijų teikimo nuo specialiųjų poreikių tenkinimo politika. Pensijos garantuoja bent minimalų piniginį aprūpinimą, o kituose įstatymuose numatytos įvairių specialiųjų poreikių užtikrinimo garantijos. Asmenų su negalia lygių teisių ir galimybių visuomenėje, nustatant neįgaliųjų socialinės integracijos principus, apibrėžiant socialinės integracijos sistemą ir jos prielaidas bei sąlygas, nustato Lietuvos Respublikos

neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės..., 1991).

„Sodros“ duomenimis, netekto darbingumo pensijos 2022 m. vasario mėn. tarp gavėjų paskirstomos pagal netekto darbingumo lygį (tūkst.) tokiu būdu: netekę 45-55 proc. darbingumo asmenys 51 tūkst. (41,3 proc.), netekę 60-70 proc. darbingumo asmenys 55,9 tūkst. (45,2 proc.), netekę 75-100 proc. darbingumo 16,7 tūkst. (13,5 proc.) (žr. 5 paveikslą). Remiantis pateiktais duomenimis manytina, kad asmenys, netekę 45-55 proc. darbingumo užima beveik pusę visų netekto darbingumo pensijų gavėjų skaičiaus, todėl, esant sveikatos galimybėms, galėtų dalyvauti darbo rinkoje, taip padidinant savo pajamas bei paties netekto darbingumo pensijos dydį. Pagal statistiką matome, kad net 41,4 tūkst. iš visų 123,6 tūkst. netekto darbingumo pensijų gavėjų yra dirbantys asmenys (žr. 6 paveikslą). Tai sudaro beveik trečdalį nuo visų netekto darbingumo pensijas gaunančių asmenų skaičiaus. Tikėtina, kad asmenys, turintys iki 60 proc. nedarbingumo vis dėlto verčiasi darbine veikla, siekdami užtikrinti sau didesnes pajamas.

Apibendrinant galima teigti, jog netekto darbingumo pensijos kompensuoja pajamų praradimą tik iš dalies. Šių pensijų dydis yra mažesnis nei numatytas Socialinės apsaugos kodekse, tačiau asmenims, netekusiems nuolatinio darbingumo, yra suteikiamos įvairios kompensacijos ir piniginės socialinės paramos, kurios iš dalies kompensuoja mažas netekto darbingumo išmokas. Vis dėlto dalis neįgalumą turinčių asmenų verčiasi darbine veikla, ketindami užtikrinti sau pakankamas pajamas pragyvenimui.

3.1.3. Našlių ir našlaičių pensijos

Valstybinės socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijos skirtos bent iš dalies kompensuoti asmenų, praradusių pagrindinį šeimos maitintoją, apdraustą valstybiniu socialiniu draudimu, prarastas pajamas. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo IV skyrius nustato našlių ir našlaičių pensijos skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas.

Teisę gauti našlių ir našlaičių pensiją, remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo įstatymu, turi mirusiojo asmens sutuoktinis ir vaikai, jeigu asmuo mirties dieną atitiko šias sąlygas: buvo įgijęs teisę gauti netekto darbingumo pensiją ar senatvės pensiją arba gavo vieną iš šių pensijų; arba minimalųjį stažą atitinkamos rūšies pensijai gauti mirusysis įgijo dirbdamas Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose (išskyrus

asmenis, iki mirties dienos gavusius netekto darbingumo ar senatvės pensiją, paskirtą ir mokėtą pagal pensijų įstatymus, galiojusius Lietuvos Respublikoje iki 1994 m. gruodžio 31 d. bei reabilituotus politinius kalinius ir tremtinius, kurie dalį stažo įgijo kalinimo metu ar tremtyje ir kuriems sąlyga įgyti minimalųjį stažą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose netaikoma). Šios sąlygos netaikomos skiriant našlių pensiją mirusio asmens sutuoktiniui, jeigu asmuo mirė iki 1991 m. birželio 1 d.

Teisę gauti našlių pensiją turi šie asmenys:

- sulaukę senatvės pensijos amžiaus našlė arba našlys, neatsižvelgiant į jų amžių sutuoktinio mirties metu;
- pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais našlė arba našlys, jeigu jie buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais iki sutuoktinio mirties arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais per 5 metus po sutuoktinio mirties; arba buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais tuo metu, kai slaugė namuose mirusiojo vaikus (įvaikius) iki 18 metų, pripažintus neįgaliaisiais, taip pat mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 procentų netekto darbingumo, jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais iki jiems sukako 18 metų (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Našlių pensijos dydis. Našlių pensijos bazinis dydis – 21 Eur. Našlių pensijos bazinis dydis indeksuojamas kasmet nustatyta tvarka. 2021 metais – 28,63 Eur, 2022 metais – 32,00 Eur. Remiantis Europos Socialinio apsaugos kodeksu, valstybė turi užtikrinti 40 proc. nuo viso suaugusio įprasto darbuotojo darbo užmokesčio. Daroma išvada, jog Lietuvos našlių pensijų reguliavimas neatitinka šios nuostatos.

Teisę gauti našlaičių pensiją turi šie asmenys:

- mirusiojo vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni, jeigu jie nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat tie, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, padarinių nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 26 metai, ir jeigu jie nuo pripažinimo nedarbingais ar iš dalies darbingais dienos nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi;
- švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio ugdymo programų mokiniai ir nuolatinių studijų programų studentai, sulaukę 18 metų, turi teisę gauti našlaičių pensiją iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo (išskyrus bendrojo ugdymo programų mokinius, kurie turi teisę gauti našlaičių pensiją

iki tų metų, kuriais jie baigia mokytis pagal šias programas, rugpjūčio 31 d.), bet ne ilgiau iki jiems sukaks 24 metai (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1991).

Našlaičių pensijos apskaičiavimas ir dydis. Asmeniui, turinčiam teisę gauti našlaičių pensiją, ši pensija apskaičiuojama pagal mirusiojo asmens gautos ar galėjusios priklausyti pensijos (turima omenyje visų rūšių pensijas ir išmokas) bendrosios ir individualiosios dalių dydį. Našlaičių pensijos dydis yra 50 procentų nuo nurodytų Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 39 straipsnyje pensijų bendrosios ir individualiosios dalių dydžio, kas pilnai atitinka Europos Socialinio apsaugos kodekso nuostatą, jog turi būti užtikrinama 40 proc. nuo viso suaugusio įprasto darbuotojo darbo užmokesčio. Tai šioje situacijoje skaičiuojama nuo mirusiojo darbo užmokesčio, todėl iš esmės skaičiavimas atitiktų kodekse nustatytus reikalavimus.

Taip pat svarbu paminėti naują paramos rūšį – išmoką vienišam asmeniui, kurios tikslas yra suteikti papildomą valstybės finansinę paramą vienišiem asmenims, dydį, finansavimo šaltinį, skyrimo ir mokėjimo sąlygas (Lietuvos Respublikos vienišo asmens..., 2021). Galima teigti, kad šios paramos tikslas gana panašus su našlių pensijų išmoka. Našliai šios paramos negauna, jeigu turi teisę gauti socialinio draudimo našlių pensiją. Vienišo asmens išmokos ir našlių pensijos dydis nuo 2022 m. yra vienodas ir siekia 32 Eur, todėl esant tokiam komplikuotam našlių pensijų reguliavimui būtų galima našlių pensijas perkelti į vienišo asmens išmokos įstatymo reguliavimą. Našlių interesai nuo to nenukentėtų, nes išmokos dydžiai liktų vienodi, o pensijų sistema išvengtų nepagrįstai skirtingo našlių ir našlaičių pensijos mokėjimo apskaičiavimo.

Apibendrinant, dabartinis teisinis reglamentavimas našliams ir našlaičiams numato skirtingo dydžio išmokas. Našlių valstybinio socialinio draudimo išmoka mokama neatsižvelgiant į mirusiojo asmens sumokėtas įmokas ir jų mokėjimo laikotarpį. Manytina, kad vadovaujantis socialinio draudimo solidarumo principu, kuriame socialinės apsaugos sistemos dalyviai yra tarpusavyje priklausomi, nes yra sukuriamas bendras pajamų perskirstymo mechanizmas (šio principo veikimas buvo aptartas aukščiau), našliams mokamos pensijos dydis turi priklausyti nuo mirusiojo asmens gautų pajamų. Jeigu įstatymų leidėjas našlių ir našlaičių pensijas moka, vadovaujantis skirtingais socialinio draudimo apskaičiavimo principais, būtų tikslinga pakeisti našlių pensijų apskaičiavimo reglamentavimą arba visiškai atsisakyti našlių pensijos kaip socialinio draudimo instituto, o jos mokėjimą perduoti socialinės paramos sričiai. Kaip siūlymas būtų visiškai aprėpti našlių reguliavimą Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatyme.

3.2. Antrosios pensijų pakopos ypatumų analizė

Nuo 2004 m. kaupti dalį valstybinio socialinio draudimo įmokos privačiuose fonduose gali asmenys, nesulaukę senatvės pensijos amžiaus ir turintys draudžiamųjų pajamų. Kaupiama socialinio draudimo įmokų dalis nuo 2004 m. iki 2019 m. keitėsi. 2004 m. buvo nustatyta 2,5 proc., 2005 m. – 3,5 proc., 2006 m. – 4,5 proc., 2007 ir 2008 m. – 5,5 proc. pensijų kaupimo draudžiamųjų pajamų. 2009 m. dėl sunkios ekonominės padėties valstybėje įmokos dydžiai pradėjo mažėti iki 2 proc. asmens draudžiamųjų pajamų, o iki 2012 m. sumažėjo 1,5 proc. Tačiau jau 2013 m. šalies ekonomikai dalinai grįžus į prieškrizinį lygį asmens mokamas procentas nuo draudžiamųjų pajamų į privačius pensijos fondus padidėjo iki 2,5 proc. Svarbu pabrėžti, kad nuo 2013 m. asmenys pensijų kaupime dalyvauja naujomis sąlygomis. Įmokos į papildomą pensijos kaupimą buvo mokamos pagal tokią schemą: 2 proc. – „Sodros“ įmokos, papildomos 1 proc. – dalyvio pajamų įmokos, ir 1 proc. – pensijų įmokos iš valstybės biudžeto lėšų. Taip pat buvo leista „grįžti į „Sodrą“, t. y. stabdyti socialinio draudimo įmokų pervedimą į pensijų fondus ir kaupti tik „Sodros“ sistemoje. Nuo 2016 m. papildomos dalyvio lėšomis mokamos įmokos bei iš valstybės biudžeto už dalyvį mokamos įmokos dydžiai padidėjo iki 2 proc. Asmenys galėjo kaupti pagal dvi formulės: 2+2+2, t. y. 2 % nuo darbo užmokesčio, 2 % nuo asmens draudžiamųjų įmokų ir dar 2 % nuo valstybės vidutinio darbo užmokesčio; arba pagal formulę 2+0+0, t. y. tik 2 % nuo asmens draudžiamųjų įmokų (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos..., 2021).

Priežastimi, kodėl pradėjo kurtis II pakopos pensijų fondai, galima įvardinti sudėtingus ekonominius ir demografinius procesus. Joelle H. Fong ir Markus Leibracht randa įrodymų, jog didesnis globalizacijos augimas pagreitina antrosios pakopos pensijų reformas. Pasaulinių ekonominių jėgų poveikis vidaus politiniams sprendimams, susijusiems su pensijų reforma, iš dalies gali kilti dėl ekonomikos liberalizavimo ir viešojo sektoriaus mažinimo, dėl kurio vyriausybės nebegali finansuoti didelių socialinio draudimo išmokų (Fong, Leibracht, 2020, p. 406). Taip pat manytina, kad aukščiau minėtos priežastys sukėlė socialinio draudimo pensijų finansavimo problemų, todėl valstybės turėjo taikyti kitus pensijų kaupimo būdus, kuriems bus taikomas ne einamųjų įmokų mokėjimo metodas, o kaupiamasis.

Dabartinės II pensijų pakopos kaupimo formulė įsigaliojo 2019 metais, todėl šiame skyriuje plačiau bus nagrinėjami jos ypatumai. Šiuo metu pensijų kaupimo veiklą Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003). Jis nustato dalyvio lėšomis mokamos pensijų įmokos ir

iš valstybės biudžeto lėšų už dalyvį mokamos pensijų įmokos kaupimo ir pensijų išmokų mokėjimo organizavimo sąlygas bei tvarką.

Dalyvauti antrosios pakopos pensijos kaupime gali asmenys, kurie turi draudžiamųjų pajamų, nuo kurių privalomai skaičiuojamos pensijų socialinio draudimo įmokos, taip pat asmenys, turintys teisę pervesti lėšas iš Europos Sąjungos institucijų pensijų sistemos. Pensijų kaupimas II pakopos fonduose gali prasidėti dviem būdais: asmeniui pačiam pareiškus norą kaupti bei įtraukus jį į pensijų kaupimą, ir jam nepareiškus atsisakymo.

Svarbu pabrėžti, kad dalyvių įtraukimą į II pakopos pensijų kaupimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 6 straipsnis. Nuo 2019 m. sausio 1 d. kas trejus metus pilnamečiai asmenys, kurie įtraukimo į pensijų kaupimą metų sausio 1 dieną yra jaunesni kaip 40 metų amžiaus ir turi teisę dalyvauti II pakopos pensijų kaupime, įtraukiami į pensijų kaupimą. Savo ruožtu asmenys vyresni kaip 40 metų nebus įtraukiami, todėl galės tapti dalyviais tik savo iniciatyva. Ši nuostata buvo nagrinėjama Konstituciniame Teisme kaip prieštaraujanti Konstitucijai dėl to, jog, pareiškėjo nuomone, toks teisinis reguliavimas sudaro prielaidas diskriminuoti asmenis dėl amžiaus, nes nustatant, kuriems asmenims yra ekonomiškai tikslinga papildomai kaupti senatvės pensijai, įtakos turi tik asmens amžius, o jo pajamų dydis ir kiti aspektai nevertinami. Pareiškėjas tvirtino, kad taip yra pažeidžiamas asmenų lygiateisiškumo principas. Tačiau Konstitucinis Teismas pripažino šią nuostatą neprieštaraujančia Konstitucijai. Konstitucinio Teismo vertinimas, kad įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, *inter alia* iš jos kylančių principų, ir atsižvelgdamas į įvairius socialinius, demografinius, ekonominius veiksnius, *inter alia* į valstybės materialines ir finansines galimybes, gali nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, kuriuo tam tikro amžiaus visuomenės narių grupei būtų suteiktos paskatos, rūpinantis savo gerove, kuo anksčiau priimti sprendimą dėl dalyvavimo senatvės pensijoms skirtų lėšų kaupime tam, kad būtų sudarytos prielaidos sukaupti reikšmingą būsimai senatvės pensijai skirtų lėšų dalį (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Su tokiu vertinimu sutinkama, nes įstatymų leidėjas įtvirtino tokį reguliavimą paisydamas Konstitucijos principų bei atsižvelgdamas į šalies demografinę padėtį. Pagal prognozes, siekiant sukaupti reikšmingą senatvės pensijai pinigų sumą, 40 metų amžiaus riba yra optimali. Taip pat įstatymų leidėjas teisiniame reguliavime numato visas priemones savarankiškam sprendimo priėmimui, ar kaupti antros pakopos pensijų fonduose.

Asmenys, kurie įtraukiami į pensijų kaupimą atsitiktine tvarka, yra paskirstomi po lygiai visoms tuo metu veikiančioms pensijų kaupimo bendrovėms. Pavyzdžiui, 2022 m. galima kaupti II pakopos pensijų fonduose šiose bendrovėse: AB SEB bankas, AB

Swedbank, AS Luminor Bank, UAGDPB Aviva Lietuva, AB Invalda INVL. Atkreipiamas dėmesys, kad asmenys, kurie sustabdė II pakopos kaupimą iki 2019 m. liepos 1 d. bus įtraukiami ne atsitiktinai, o toje bendrovėje, kur sustabdė kaupimą. Pensijų įmokos į pensijų kaupimą asmenims pradedamos skaičiuoti tik nuo tų metų liepos 1 dienos. „Sodra“ ar jos įgaliotos institucijos ne vėliau kaip iki atitinkamų metų sausio 31 dienos informuoja asmenį apie jo įtraukimo į pensijų kaupimą faktą. Toliau asmuo turi tris galimus variantus: nieko nedaryti ir būti įtrauktam į atsitiktinę pensijos kaupimo bendrovę; arba iki tų metų birželio 30 dienos sudaryti pensijų kaupimo sutartį su jo paties pasirinkta pensijų kaupimo bendrove; arba asmuo turi teisę pateikti prašymą „Sodrai“ atsisakyti kaupti iki tų metų birželio 30 dienos.

Pažymėtina, kad asmenys, dėl svarbių priežasčių negalėję iki birželio 30 d. atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime, turi teisę to atsisakyti ir šiam terminui pasibaigus, jeigu pateikiami svarbias priežastis įrodantys dokumentai. „Sodros“ įgaliotas tarnautojas, įvertinęs pateiktus dokumentus, nustato, ar priežastys yra svarbios. Tokiu atveju dalyvio lėšomis sumokėtos pensijų įmokos (kartu su teigiama ar neigiama investicine grąža) gražinamos asmeniui ne vėliau kaip per 30 kalendorinių dienų nuo atsisakymo dalyvauti pensijų kaupime įregistravimo. Valstybės biudžeto lėšomis sumokėtos pensijų įmokos (kartu su teigiama ar neigiama investicine grąža) pervedamos „Sodrai“ ne vėliau kaip per 30 kalendorinių dienų nuo atsisakymo dalyvauti pensijų kaupime įregistravimo (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Jeigu asmuo nusprendė, kad nori kaupti II pakopos pensijų fonduose, jo kaupimas gali vykti dviem būdais: maksimaliai ir palaipsniui. Maksimalus kaupimas reiškia, kad nuo dalyvio darbo užmokesčio iki mokesčių bus nuskaitoma 3 proc. dydžio įmoka, tačiau už tai jis gaus 1,5 proc. papildomą skatinamąją įmoką iš valstybės biudžeto, apskaičiuojamą nuo praėjusių metų šalies vidutinio darbo užmokesčio (2022 m. valstybės paskata sudaro 21,58 Eur). Kaupimas palaipsniui didinamas kasmet iki 2023 m. Pavyzdžiui, 2020 m. asmuo mokėjo 2,1 proc. nuo savo darbo užmokesčio, tuo metu valstybės paskata buvo proporcingai mažesnė tik 0,6 proc. nuo praėjusių metų šalies vidutinio darbo užmokesčio. Analogiškai 2021 m. kaupimas sudarys jau 2,4 asmens darbo užmokesčio + 0,9 proc. valstybės paskata, 2022 m. – 2,7+1,2 proc., o jau 2023 m. kaupimas palaipsniui pasieks maksimalų procentą ir asmuo kaups pagal formulę 3+1,5 proc. Taip pat pažymėtina, jog asmenims, kuriuos „Sodra“ automatiškai įtraukia į pensijų kaupimą, įmokos didinamos palaipsniui, nebent asmuo pateiks prašymą kaupti maksimaliai. O asmenys, savarankiškai sudarę II pakopos pensijų kaupimo sutartį, kaupimo būdą galės pasirinkti patys.

Lėšos kaupiamos asmeninėje pensijų sąskaitoje pasirinktoje pensijų kaupimo bendrovėje ir investuojamos pagal pensijų fondo strategiją. Tai reiškia, kad asmenų II pakopos kaupimas yra suskirstytas į 8 amžiaus grupes, kurios dar vadinamos gyvenimo ciklo fondais: 1996-2002; 1989-1995; 1982-1988; 1975-1981; 1968-1974; 1961-1967; 1954-1960; iki 1954. Kaip matome iš žemiau pateikto paveikslo, pensijų fondų investavimo strategija yra keičiama pagal dalyvių amžių. Kuo asmuo yra jaunesnis, tuo fondas investuoja rizikingiau, nes iki pensinio amžiaus dar toli. Dalyviui senstant investuojama vis konservatyviau, siekiant užtikrinti pinigų stabilumą prieš pensiją (žr. 7 paveikslą). Dalyviui sulaukus pensinio amžiaus lėšos perkeliamos į turto išsaugojimo fondą.

Įstatymų leidėjas reglamentuoja turto išsaugojimo pensijų fondo investavimo strategiją kaip strategiją, grindžiamą investavimu į mažiausios rizikos turto klasių finansines priemones ir kitą turtą, kuris galėtų apsaugoti sukauptą pensijų turtą nuo infliacijos rizikos. Turto išsaugojimo pensijų fondo investavimo strategija patvirtinama fondo steigimo metu, atsižvelgiant į priežiūros institucijos nustatytus reikalavimus. Turto išsaugojimo pensijų fondo investicijų portfelis sudaromas ir valdomas siekiant apsaugoti sukauptą pensijų turtą nuo infliacijos rizikos, kartu kiek įmanoma labiau ribojant dalyviui tenkančią investavimo riziką (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Reziumuojant, galima išskirti tokius privalumus kaupti II pakopos fonduose: galimybę gauti valstybės paskatą 1,5 proc. nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio, taip pat esant palankiai situacijai galima uždirbti iš investicijų. Žinoma, jog sukaupta lėšų suma priklauso nuo kaupimo trukmės, investicijų grąžos bei įmokų dydžio. Taip pat prie privalumų svarbu paminėti „kaupimo atostogas“, t. y. galimybę sustabdyti pensijų įmokų pervedimus 12 mėnesių (iš karto ar dalimis) per visą dalyvavimo pensijų kaupime laikotarpį. Dažniausiai žmonės kreipiasi stabdyti įmokas netekę darbo, tačiau tai nėra logiškas stabdymas, nes įmokos skaičiuojamos tik nuo draudžiamųjų pajamų, nuo kurių privalomai skaičiuojamos pensijų socialinio draudimo įmokos. Lėšos bus kaupiamos, kol asmuo dirba. Sulaukęs senatvės išmoką gausite bent iš dviejų šaltinių – „Sodros“ ir pensijų fondo, kas padės užtikrinti finansinį stabilumą senatvėje ir bent 60 proc. buvusių pajamų. Be to, pensijų fondams įstatymais numatomas itin mažas turto valdymo mokestis, o pensijų išmokos nėra apmokestinamos.

Kalbant apie kaupimą II pakopos fonduose, svarbu aptarti dvi grupes asmenų – savarankiškai dirbančius asmenis bei asmenis, gaunančius didesnes nei vidutinis darbo užmokestis pajamas. Prie savarankiškai dirbančių asmenų galima priskirti dirbančius pagal individualios veiklos pažymą, su verslo liudijimu, vykdančius žemės ūkio ir miškininkystės veiklą, individualių įmonių savininkus ir kitus įstatymuose numatytus asmenis. Jiems

galioja visos bendros antrosios pensijų pakopos kaupimo taisyklės, kaip ir samdomiems darbuotojams, tačiau skiriasi įmokų mokėjimo procedūros. Samdomiems darbuotojams įmokos skaičiuojamos kas mėnesį nuo priskaičiuoto darbo užmokesčio pagal pasirinktą kaupimo formulę (palaipsniui ar maksimaliai) ir darbdavys perveda įmokas „Sodrai“, kuri kartu su valstybės paskata perveda įmokas į dalyvių pensijų fondus. Savarankiškai dirbančių asmenų įmokų mokėjimo bazė skiriasi, tačiau galioja bendras principas: įmokos apskaičiuojamos mokestiniams metams pasibaigus nuo apmokestinamų pajamų ir pervedamos „Sodrai“ savarankiškai. Pažymėtina, kad kaupiamųjų įmokų bazė yra skaičiuojama kaip ir socialinio draudimo įmokos bei jos gali būti mokamos ir avansu kas mėnesį.

Nagrinėjant asmenų, gaunančių didesnes nei vidutinis darbo užmokestis pajamas, privalumus kaupti II pakopos pensijų fonduose daromos tokios išvalgos: kaip jau buvo minėta, asmuo prie savo pensinio fondo 2022 m. gali prisidėti 3 arba 2,7 proc. nuo savo darbo pajamų. Tuo metu valstybės paskata kaupiant dvejuose atvejuose yra atitinkamai 1,2 proc. (17,28 Eur) ir 1,5 proc. (21,59 Eur) nuo vidutinio darbo užmokesčio šalyje. Minimali mėnesinė alga 2022 m. sudaro 730 Eur, o vidutinis darbo užmokestis šalies ūkyje (įskaitant ir individualias įmones) 2021 m. 4 ketv. sudarė 1666,9 Eur (Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba, 2022). Kaupiant II pakopoje, asmuo gaunantis minimalią mėnesinę algą, maksimaliai sumoka 21,9 Eur į pensijų fondą ir gauna 21,59 Eur valstybės paskatą, savo ruožtu asmuo, gaunantis vidutinį darbo užmokestį, sumoka į pensijų fondą 50 Eur ir gauna lygiai tokią pat paskatą. Jeigu pensijų fondo dalyvis gauna dar didesnes pajamas, jo įmoka tampa dar didesne, o valstybės paskata išlieka fiksuoto dydžio. Pavyzdžiui, asmuo, gaunantis 2500 Eur atlyginimą, į II pakopos pensijų fondą sumoka 75 Eur, kas yra daugiau nei tris kartus didesnė įmoka nei valstybės suteikiama paskata. Daroma išvada, kad kaupti II pakopos fonduose ženkliai labiau apsimoka asmenims, gaunantiems minimalų darbo užmokestį, nes valstybės paskata beveik lygi įmokėtai įmokai. Tačiau valstybės paskatos nereikėtų vertinti kaip vienintelio II pensijų pakopos privalumo. Tikėtina, jog įstatymo leidėjo suteikta papildoma skatinamoji įmoka iš valstybės biudžeto nėra priežastis, o tik paskatinamas kaupti. Pradedant kaupti labiau reikėtų atsižvelgti į itin pigius kaupimo kaštus bei perspektyvą sukaupti ateičiai daugiau nei 40 proc. nuo buvusiųjų darbo pajamų, kuriuos mums garantuoja socialinio draudimo pensijos.

Pensijų kaupimas baigiasi, kai:

1) dalyviui sukanka senatvės pensijos amžius ir pagal pensijos išmokos sutartį jam išmokama visa pensijų išmoka;

2) dalyvis miršta;

3) teismo sprendimu pensijų kaupimo sutartis pripažįstama negaliojančia;

4) Europos Sąjungos institucijų darbuotojų ir Europos Parlamento narių pensinių teisių išsaugojimo ir perkėlimo įstatymo nustatyta tvarka dalyvio vardu sukauptos piniginės lėšos pervedamos į Europos Sąjungos institucijų pensijų sistemą (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Dalyviui sulaukus senatvės pensijos amžiaus, išmokos skiriamos pagal Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatyme numatytą tvarką. Vienkartinė pensijų išmoka mokama dalyviui, kurio pensinio fondo sukauptas pensijų turtas yra mažesnis arba lygus 5 000 Eur. Periodinė pensijų išmoka mokama dalyviui, kurio vardu pensijų fonde sukauptas pensijų turtas yra didesnis kaip 5 000 Eur, bet mažesnis kaip 10 000 Eur. Pensijų anuitetas yra įsigijimas, kada pensijų fonde sukauptas pensijų turtas yra lygus arba didesnis kaip 10 000 Eur. Savo ruožtu dalyviui, kurio vardu pensijų fonde sukauptas pensijų turtas yra didesnis kaip 60 000 Eur, išmokama suma, viršijanti 60 000 Eur kaip vienkartinė išmoka. Svarbu pažymėti, kad nurodyti išmokų dydžiai kas 5 metus (pradedant 2025 metais) bus indeksuojami atsižvelgiant į vidutinės metinės infliacijos suminį 5 paskutinių metų rodiklį. Taip pat asmenims, kurie pagal įstatymą gali gauti vienkartinę arba periodinę išmoką, nedraudžiama įsigyti anuitetą, tačiau visada yra rekomenduojama laikytis įstatyme numatytos išmokėjimo tvarkos.

Pensijų anuitetą moka „Sodra“, o vienkartinės ir periodinės išmokos – pensijų kaupimo bendrovės. Anuitetą galima rinktis iš trijų rūšių: standartinis, standartinis su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu, atidėtas anuitetas. Standartinis pensijų anuitetas garantuoja, kad gavėjas gaus pensijų anuiteto išmokas iki gyvenimo pabaigos. Standartinis pensijų anuitetas nėra paveldimas. Standartinio pensijų anuiteto su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu gavėjui valstybė garantuoja, kad išmokos bus mokamos iki gyvenimo pabaigos. Suma, priklausanti per garantuojamą laikotarpį, t. y. kuri yra mokama iki aštuoniasdešimto gavėjo gimtadienio, yra paveldima. Tačiau pinigai nėra paveldimi, jeigu gavėjui sukako 80 metų. Pavyzdžiui, jei gavėjas miršta būdamas 75-erių metų, paveldėtojams bus išmokėta vienkartinė išmoka, kuri būtų buvusi išmokėta kas mėnesį dalimis per 5 metus iki mirusiojo 80-ojo gimtadienio. Atidėtas pensijų anuitetas įsigijamas tik už dalį pensijų fonde sukauptos sumos. Tai reiškia, kad 85-90 proc. sukauptos sumos pensijos kaupimo bendrovė dalyviui išmokės periodinėmis išmokomis iki tol, kol asmeniui sukaks 85 metai. O 10-15 proc. sukauptos sumos dalyviui išmokės „Sodra“ anuiteto išmokomis nuo 85 metų iki gyvenimo pabaigos. Tikėtina, kad amžiaus ribą, iki kada bus dalinama didžioji dalis išmokų ir pinigai bus paveldimi, įstatymų leidėjas pasirinko neatsiktinai. Remiantis pateiktais

duomenimis, 80-85 m. amžiaus pensijos gavėjų skaičius ženkliai mažėja (žr. 4 paveikslą), todėl nebūtų sąmoninga dalinti sukauptą sumą ilgesniam laikui.

„Sodra“ pateikia pensijų anuitetų palyginimo lentelę (žr. 1 lentelę). Lentelėje aiškiai pateikti anuitetų privalumai ir galimos rizikos. Iš atidėto anuiteto privalumų galima išskirti, jog yra paveldima dar neišmokėta periodinių išmokų dalis, o pensijų anuiteto išmokos mokėjimą „Sodra“ užtikrina iki gyvenimo pabaigos. Tačiau periodinės išmokos, mokamos pensijų kaupimo bendrovėse, priklauso nuo situacijos finansų rinkose, todėl gali svyruoti. Standartinio pensijų anuiteto gavėjui „Sodra“ garantuoja pensijų anuiteto išmokas iki gyvenimo pabaigos, mokama didžiausia išmoka, lyginant su kitais anuiteto rūšimis. Be to, išmokos bus stabilios, nes mokamos ne kaupimo bendrovėse, kur pinigai yra investuojami. Standartinis pensijų anuitetas nėra paveldimas. Jis su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu iki 80 metų užtikrina stabilias pajamas iki pat senatvės, tačiau išmoka bus mažesnė, nei pasirinkus standartinį anuitetą. Per garantuotą laikotarpį iki 80 metų neišmokėtų išmokų dalis yra paveldima. Pavyzdžiui, asmuo yra sukaukęs II pakopos pensijų fonde 10 000 Eur ir jam reikia įsigyti pensijų anuitetą. „Sodros“ pensijų anuitetų skaičiuoklė pateikia tris galimus variantus (žr. 8 paveikslą).

Pavaizduotoje situacijoje matome, kad nepaisant to, jog standartinis pensijų anuitetas garantuoja didžiausią išmoką, skirtumas tarp kitų anuiteto rūšių yra labai mažas, todėl abejotina, kad asmuo, turintis šeimą, gali pasirinkti šią anuiteto rūšį, nes pinigai nėra paveldimi. Galimai esant kitai situacijai, kai yra sukaupta didesnė pinigų suma, pasirinkti standartinį pensijų anuitetą būtų tiksliau. Tačiau „Sodros“ skaičiavimais, net jeigu sukaupta suma yra 20 000 Eur, standartinio anuiteto išmoka siekia 90,57 Eur, standartinio pensijų anuiteto su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu 83,18 Eur, o pasirinkus atidėtąjį pensijų anuitetą preliminarioji išmoka siekia 70,76 Eur.

Apibendrinant pensijų anuitetų išmokėjimų analizę galime teigti, kad, nors įstatymų leidėjo tikslas buvo užtikrinti skirtingų asmenų poreikį senatvėje, tikėtina, jog standartinio pensijų anuiteto rūšis skirta asmenims, kurie nenori palikti palikimo. Atidėtasis pensijų anuitetas skirtas asmenims, kurie nori investuoti savo lėšas pensijų kaupimo bendrovėse. Vis dėlto kaip patį patraukliausią pensijų anuiteto variantą išvelgiame pasirinkę standartinį pensijų anuitetą su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu, nes išmokos mažai skyrėsi nuo maksimalių bei yra mokamos visą gyvenimą. Taip pat yra rūpinamasi savo įpėdiniais, nes lėšos yra paveldimos.

II pakopos pensijų išmokėjimo tvarka kelia diskusijas visuomenėje, nes asmenys, sukaukę daugiau nei 5 000 Eur gali gauti periodinę išmoką, kuri nesiekia net 20 Eur per mėnesį. Visuomenėje kalbama, kad būtų gerai priimti įstatymo pakeitimus, tokius, kaip

Estijoje, ir leisti atsiimti pinigines lėšas. Iki 2021 m. pradžios dalyvavimas II pensijų kaupimo pakopoje Estijoje buvo privalomas pilnamečiams asmenims, gimusiems iki 1983 metų imtinai. Įvykusi pensijų sistemos reforma šią taisyklę panaikino ir leido bet kada atsiimti savo sukauptas lėšas ar nustoti mokėti įmokas. 2021 m. kovo mėn. pradžios duomenimis, sprendimą nustoti kaupiti ir atsiimti santaupas priėmė apie 109 tūkst. šalies gyventojų, arba 16 proc. kaupiančiųjų (AB Luminor, 2021). Estijos pensijų reformoje yra trys etapai, todėl tikėtina, kad sustabdžiusių asmenų skaičius dabar yra dar didesnis. „Sodros“ duomenimis, Lietuvoje įregistruotų ir galiojančių pensijų kaupimo sutarčių skaičius 2019 m. gruodžio 31 d. siekia 1 346 859 mln. (Lietuvos Respublikos Valstybinis socialinio draudimo fondas, 2020). Dėl šios priežasties tikėtina, kad įvykdžius panašią reformą Lietuvoje galėtume tikėtis panašaus ar net didesnio piniginių lėšų atsiėmimo skaičiaus. Vykdamas tokio pobūdžio reformas svarbu įvertinti ekonominius padarinius. Pinigai, išimti vartojimui, nors trumpalaikėje perspektyvoje ir gali skatinti ekonomiką, bet taip nėra užtikrinamas aprūpinimas didesnėmis senatvės pensijomis. Galimai asmenims senatvėje reikės didesnių pensijų, kurias teks mokėti iš valstybės biudžeto socialinių išmokų pavidalu.

Išmokėjimo tvarkos pakeitimas praėjusiais metais buvo svarstomas Seime. Lietuvos Respublikos Seimui 2021 m. rugsėjo 16 d. buvo pateiktas Pensijų kaupimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. Projekte buvo siūloma dalyviui, sukauptam pensijų fonde daugiau nei 5 000 Eur, bet mažiau nei 10 000 Eur, pasirinkti gauti arba vienkartinę, arba periodinę pensijų išmoką. Tačiau Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarė nepritari šiam projektui, argumentuodama, kad dvigubai padidinus pensijų fonde sukauptų lėšų sumą, kurią galima atsiimti kaip vienkartinę išmoką (nuo 5 000 Eur iki 10 000 Eur), darant prielaidą, kad dauguma pensijų kaupimo dalyvių nuspręs pasirinkti vienkartinę išmoką, sumažės pensijų fonduose sukauptų lėšų, kurias būtų galima investuoti, todėl suprastės pensijų kaupimo fondų veiklos rezultatai ir sumažės asmenų sukaupto pensijų turto suma, kuri lemia pensijos išmokos dydį. Be to, būtų paneigta pensijų kaupimo esmė – suteikti darbingo amžiaus žmonėms daugiau galimybių pasirūpinti geresne apsauga senatvėje, gauti didesnę pensiją ir garantuoti stabilų socialiai priimtina kompromisą tarp socialinio solidarumo ir individualių interesų, nes asmuo ne tik negautų periodinės pensijos išmokos, bet ir jo socialinio draudimo senatvės pensija dėl dalyvavimo pensijų kaupime būtų mažesnė, palyginti su šios pensijos dydžiu, jei jis nebūtų dalyvavęs pensijų kaupime (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. lapkričio 10 d. nutarimas).

Taip pat svarbu pabrėžti Lietuvos banko vaidmenį prižiūrint II pakopos pensijų fondus. Jis pagal Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatyme nustatytas tvarkas atlieka

pensijų fondų valdymo įmonių, pensijų anuiteto mokėtojo bei draudimo įmonių veiklos priežiūros funkcijas (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003). Kas ketvirtį Lietuvos bankas skelbia savo internetinėje svetainėje pensijų kaupimo veiklos rodiklius pagal šiuo metu galiojančius 32 gyvenimo ciklo strategiją įgyvendinančius bei 8 turto išsaugojimo pensijų fondus, taip pat pateikia ataskaitas apie II pakopos pensijų fondų mokesčius ir lyginamuosius indeksus bei vidinės gražos normos rodiklius. Šios ataskaitos padeda pensijų kaupimo dalyviams suprasti, kiek paauga jų pasirinktas fondas, palyginus su kitais bei parodo, kiek atskaitoma mokesčių už pasirinktą kaupimą. Ataskaitos padeda geriau suprasti, ar apsimoka kaupti pasirinktame pensijų fonde ir esant nepalankiai situacijai paraginti pakeisti kaupimo bendrovę arba gyvenimo ciklo fondą. Lietuvos banko priežiūra ir teikiamos ataskaitos yra papildomas saugiklis, kad II pakopos pensijų fondų dalyvio pinigai būtų investuojami pagal Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatyme numatytus investavimo principus: pensijų turtas būtų investuojamas siekiant užtikrinti viso pensijų fondo finansinių priemonių portfelio saugumą, pelningumą ir likvidumą.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje pagrindinę apsaugą senatvėje suteikia socialinio draudimo pensijos, o kaupimas II pensijų pakopos fonduose suteikia galimybę sutaupyti iki 60 proc. prieš tai turėtų pajamų. Valstybės suteikta galimybė gauti 1,5 proc. nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio reikėtų vertinti ne kaip priežastį, o kaip paskatą pradėti kaupti papildomai. Kaip pagrindiniai II pakopos pensijų fondų privalumai išskiriami itin maži turto valdymo mokesčiai bei galimybė esant palankiai situacijai uždirbti iš investicijų. Taip pat pažymima, kad II pensijų pakopos išmokėjimo tvarkai įstatymų leidėjas formuoja tolygia poziciją, kad pinigai yra skirti geresnei apsaugai senatvėje.

3.3. Trečiosios pensijų pakopos ypatumų analizė

III pensijų pakopos kaupimas yra visiškai savanoriškas ir yra kaupiamas iš savo lėšų. Įmokas į trečiąją pensijų pakopą gali mokėti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. III pakopa skiriasi nuo II pakopos tuo, kad kaupiant III pakopoje asmuo savarankiškai moka įmokas, pasirinkdamas įmokos dydį, periodiškumą ir investicinę riziką. Be to, įmokas gali mokėti ne tik pats asmuo, bet ir kiti asmenys, pavyzdžiui, sutuoktinis arba darbdavys. III pakopos kaupimą gali sudaryti visi pensijai kausti norintys asmenys, nepriklausomai, ar jie moka socialinio draudimo įmokas. Prof. Helmut Wagner teigia, kad rimta priežastimi įvesti papildomą savanorišką privatų pensijų kaupimą gali būti senatvės išlaikytinių santykio didėjimas arba prognozuojamas didėjimas (Wagner, 2005, p. 48-49). Manytina, kad šie ekonominiai rodikliai paskatino įstatymų leidėją įteisinti 1999 m. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymą (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško..., 1999).

III pensijų pakopos kaupimas yra sudėtingas procesas, nes tai yra ilgalaikis kaupimas ateičiai, kur asmuo savarankiškai taupo savo lėšas pasirinktoje bendrovėje. Toks kaupimo senatvei būdas nėra lengvas dėl investavimo sukeltos rizikos. Galima situacija, kad asmuo dėl žinių trūkumo gali prisiimti per didelę investicinę riziką, arba investicijos gali nuvertėti dėl įvairių ekonominių aspektų. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas apibrėžia dalyvio teises. Dalyvis turi teisę:

- 1) nutraukti pensijų kaupimo sutartį šiame įstatyme nustatytais pagrindais;
- 2) gauti įstatymų nustatytą su valdymo įmonės veikla susijusią informaciją;
- 3) gauti informaciją apie jo pensijų sąskaitoje įrašytus pensijų fondų vienetus ir jų vertę, lėšų investavimo strategiją ir pagal ją gautą investicinę grąžą, taip pat valdymo įmonės, pensijų fondo auditoriaus išvadą ir kitą šio įstatymo nustatytą informaciją;
- 4) gauti šio įstatymo nustatytas pensijų išmokas pagal savo vardu sukaupto pensijų turto dydį;
- 5) šio įstatymo nustatyta tvarka nukelti pensijų išmokų mokėjimo pradžią;
- 6) testamentu palikti jam priklausančią pensijų turto dalį;
- 7) kitas įstatymuose, pensijų fondo taisyklėse ir pensijų kaupimo sutartyje nustatytas teises (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško..., 1999).

Kaupiantiems III pakopos fonduose valstybė suteikia galimybę naudotis pajamų mokesčio lengvata. Remiantis Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymu, nėra apmokestinamosios pajamos, jeigu pasibaigus draudimo sutarties galiojimo terminui,

ją nutraukus arba padarius dalinį pinigų išėmimą, gauta gyvybės draudimo išmoka pagal gyvybės draudimo sutartį sudaryta:

1. iki 2003 m. sausio 1 d.;
2. nuo 2003 m. sausio 1 d. iki 2012 m. gruodžio 31 d., jeigu gyvybės draudimo sutarties terminas yra ne trumpesnis kaip 5 metai ir išmokos gavimo momentu išmokos gavėjas yra sulaukęs 55 metų, arba išmokos gavimo momentu išmokos gavėjui yra nustatytas 0–25 procentų ar 30–40 procentų darbingumo lygis, arba išmokos gavėjas yra neįgalus vaikas, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis;
3. nuo 2013 m. sausio 1 d., jeigu gyvybės draudimo sutarties terminas yra ne trumpesnis kaip 5 metai ir išmokos gavimo momentu išmokos gavėjui iki senatvės pensijos amžiaus yra likę ne daugiau kaip 5 metai, arba išmokos gavimo momentu išmokos gavėjui yra nustatytas 0–25 procentų ar 30–40 procentų darbingumo lygis, arba išmokos gavėjas yra neįgalus vaikas (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002).

Jeigu įmokas į gyvybės draudimo sutartis darė juridinis asmuo, remiantis jau minėtu įstatymu nėra apmokestinamosios pajamos:

1. darbuotojo naudai darbdavio mokamų gyvybės draudimo įmokų pagal gyvybės draudimo sutartį, sudarytą iki 2012 m. gruodžio 31 d., kai draudimo sutarties terminas ne trumpesnis kaip 10 metų arba kai draudimo išmoka išmokama apdraustajam sulaukus 55 metų;
2. darbuotojo naudai darbdavio mokamų gyvybės draudimo įmokų pagal gyvybės draudimo sutartį, sudarytą nuo 2013 m. sausio 1 d., kai draudimo sutarties terminas ne trumpesnis kaip 10 metų arba kai draudimo išmoka išmokama apdraustajam, kuriam iki senatvės pensijos amžiaus yra likę ne daugiau kaip 5 metai (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų..., 2002).

Remiantis gyventojų pajamų mokesčio įstatymu, bendra iš gyventojų pajamų atimamų išlaidų suma negali viršyti 25 proc. visų per mokesstinį laikotarpį gautų apmokestinamųjų pajamų. Šių išlaidų suma negali viršyti 1 500 Eur per mokestinį laikotarpį. Turint omenyje, kad gyventojų pajamų mokesčio lengvata III pakopos ir gyvybės draudimo sutartimi sudaro iki 20 proc., tai asmuo gali susigrąžinti iki 300 Eur ($1500 \times 0,20 \text{ proc.} = 300 \text{ Eur}$).

Reziumuojant pajamų mokesčių teisinį reguliavimą matome, kad savarankiškai pensijai kaupiantiems juridiniams ir fiziniams asmenims taikomos mokesstinės nuolaidos. Taip valstybė skatina papildomą prisidėjimą prie pensijos ne tik gyventojus, bet ir

darbdavius, kurie, prisidėję prie savo darbuotojų ateities, gali sumažinti įmonės mokamą mokesčių sumą. Taip pat pažymima, kad asmenys gali nutraukti III pensijų pakopos kaupimo sutartis nesulaukę pensinio amžiaus. Norint naudotis gyventojų pajamų mokesčių lengvata sutartį reikia išlaikyti pagal Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatyme numatytus reikalavimus. Svarbu pabrėžti – asmenims, norintiems nutraukti III pensijų pakopos sutartį nedelsiant, draudėjas negali to uždrausti. Nutraukimo momentu bus skaičiuojamas sutartyje numatytas nutraukimo mokestis bei atimamas gyventojų pajamų mokestis, kuris nebuvo taikomas per sutarties galiojimo terminą. Dėl to tokio kaupimo dalyviai tik santykinai gali būti skaitomi „pensijų“ kaupimo dalyviais, nes jų kaupimas ne visada bus skiriamas būtent senatvės poreikiams.

Dalyvavimas III pakopos pensijų fonde pasibaigia, kai:

- 1) valdymo įmonė įvykdo savo įsipareigojimus pensijų fondo dalyviui;
- 2) dalyvis nutraukia pensijų kaupimo sutartį, nepereidamas į kitą pensijų fondą;
- 3) dalyvis pereina į kitą pensijų fondą;
- 4) dalyvis miršta;
- 5) pensijų fondas panaikinamas;

6) pensijų fondas prijungiamas prie kito arba sujungiamas su kitu pensijų fondu (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško..., 1999).

Taip pat šio įstatymo 30 straipsnyje pabrėžiama, kad pensijų fondo taisyklėse gali būti numatytas minimalus privalomas dalyvavimo pensijų fonde laikas, kuriam nepraėjus asmuo neturi teisės nutraukti pensijų kaupimo sutarties, nepereidamas į kitą pensijų fondą. O už pensijų kaupimo sutarties nutraukimą nepereinant į kitą pensijų fondą iš pensijų fondo valdymo įmonė gali imti vieno procento atsiimamos sumos neviršijantį mokestį, jeigu tai numatyta pensijų fondo taisyklėse.

Teisė į pensijų išmokas įgyjama, kai dalyvis pasiekia pensijų fondo taisyklėse nurodytą pensinį amžių. Pensinis amžius negali būti daugiau kaip 5 metais mažesnis už amžių, nustatytą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti. Dalyvis, pripažintas nedarbingu ar iš dalies darbingu, įgyja teisę į pensijų išmokas nuo darbingumo lygio nustatymo (invalidumo pripažinimo) dienos.

Dalyvis taip pat turi teisę nukelti pensijų išmokos mokėjimo pradžią. Šio termino nukėlimo laikotarpiu toks asmuo lieka pensijų kaupimo dalyviu. Jeigu dalyvis raštu nesikreipia į valdymo įmonę dėl pensijų išmokos mokėjimo, laikoma, kad dalyvis pasinaudojo teise nukelti išmokos mokėjimo pradžią (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško..., 1999).

Atkreipiamas dėmesys, kad III pakopos kaupimu vadinami ir gyvybės draudimo produktai, tačiau jie skiriasi nuo III pakopos pensijų fondų. Abiem kaupimo būdams taikoma pajamų mokesčių lengvata. Esminis skirtumas, kuo gyvybės draudimo produktai skiriasi nuo III pakopos pensijų fondų yra tai, jog III pakopos pensijų fondai yra griežtai reglamentuojami Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymu. III pakopos pensijų fondų rizikos valdymo sistemos reglamentuojamos itin griežtai, taikant įvairias rizikos valdymo priemones. Savo ruožtu gyvybės draudimo produktus reglamentuoja Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas. Šiame įstatyme numatytas reguliavimas lankstesnis, nėra taikomi griežti apribojimai bei yra numatyta daugiau galimybių draudimo bendrovių investicijų valdytojų sprendimams. Be to, skirtingai nuo gyvybės draudimo produktų, III pakopos pensijų fondus prižiūri Lietuvos bankas. 2022 m., remiantis Lietuvos banko duomenimis, Lietuvoje kaupti pensijai III pakopos fonduose galima keturiose bendrovėse – UAB „SEB investicijų valdymas“, UAB „Swedbank investicijų valdymas“, UAB „Luminor investicijų valdymas“ ir UAB „INVL Asset Management“, tuo metu II pakopos pensiją galima kaupti penkiose bendrovėse. Lietuvos bankas prižiūri, kaip šios bendrovės valdo pensijų fondus ir pateikia ketvirtines ataskaitas apie fondų valdytojų pelningumą, o taip pat suteikia informaciją apie pensijų fondų mokesčius ir lyginamuosius indeksus. Lietuvos bankas, kas keturis mėnesius skelbdamas ataskaitas apie investavimo rezultatus, leidžia pensijų kaupimo dalyviams palyginti juos tarpusavyje bei daugiau sužinoti apie aptarnavimo mokesčius, taikomus kitose bendrovėse. Taip pat Lietuvos bankas, remdamasis Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 59 straipsniu, už šio įstatymo pažeidimus gali skirti nustatyto dydžio baudas. Be viso to, kaip vieną iš skirtumų galima pažymėti aptarnavimo mokestį. Dažniausiai gyvybės draudimo produktams taikomas didesnis aptarnavimo mokestis, nes šių investicijų valdymas yra sunkesnis bei rizikingesnis, reikalaujantis daugiau sąnaudų kaštų. Pavyzdžiui, mažiausias III pakopos pensijų fondų turto valdymo mokestis yra 0,4 proc. nuo turto, o maksimalus siekia 1 proc. (Lietuvos bankas, 2022), tuo metu investicinių gyvybės draudimų turto valdymo mokestis ženkliai didesnis, taip pat yra taikomas įmokos mokestis, kuris III pakopos pensijų kaupime dažniausiai yra netaikomas. Dar kaip skirtumą galima išskirti investavimo mechanizmą. Kaupiant gyvybės draudimo produktuose asmuo savarankiškai turi įvertinti rizikas ir pasirinkti tinkamiausią investavimo kryptį, o III pakopos pensijų fondai yra prieinami net asmenims, neturintiems specialių žinių apie investavimą. III pakopos pensijų fondai, panašiai kaip ir II pakopos, suskirstomi pagal amžiaus grupes, kur, priklausomai nuo amžiaus, investicijos suskirstomos pagal rizikas. Pavyzdžiui, AB SEB bankas turi tokius III pakopos pensijų fondus: SEB pensija 18+, SEB

pensija 50+ , SEB pensija 58+. Žinoma, toks paskirstymas nereiškia, kad asmuo, kuriam yra 20 metų, negali pasirinkti fondo 58+, tačiau visada yra rekomenduojama kaupti savo amžiaus fonde. Svarbu pažymėti ir tai, kad III pensijų pakopos dalyvis gali keisti fondų valdymo bendrovę.

Lyginant abu kaupimo būdus gali kilti klausimas, kodėl vis dar egzistuoja gyvybės draudimo kaupimai, jeigu III pakopos pensijų fondai turi daugiau pranašumų. Manytina, kad šių dviejų kaupimų tikslas skiriasi: III pakopos pensijų fondas yra būdas kuo daugiau sukaupti pensijai su kuo mažesniais kaštais, o gyvybės draudimo produktai suteikia galimybę rinktis tarp rizikingesnių investicijų būdu, kurie nėra prieminami III pakopos pensijų fonduose dėl jų griežto reglamentavimo. Be to, kai kuriose gyvybės draudimo produktuose yra galimybė ne tik kaupti lėšas, bet ir turėti draudimines apsaugas, pavyzdžiui, kartu su kaupimu turėti gyvybės draudimą arba draudimą nuo kritinių ligų.

Svarbu pabrėžti, jog pagal Pasaulio banko pasiūlytą trečiosios pakopos koncepciją, III pakopa – savanoriškas įvairių formų kaupimas, kuris apima platesnes galimybes: galimas kaupimas privačiuose pensijų fonduose, draudimo kompanijose, akcijų ar kitų investicinių vienetų pirkimas ar bet koks kitas kaupimo būdas, užtikrinantis pajamas senatvėje. Savanoriško kaupimo pensijai būdai atveria platesnes teises rinktis. Taip pat kaip pagrindinius privalumus galima išskirti tai, jog III pakopos sukauptos lėšos yra paveldimos, yra galimybė naudotis gyventojų pajamų mokesčio lengvata bei būdas pradėti kaupti ateities tikslams, gaunant investicinę grąžą.

Teigiama, kad papildomas privačių pensijų kaupimas turėtų atlikti didesnę vaidmenį užtikrinant pensijų adekvatumą ateityje. Valstybės turėtų rasti būdų, kaip paskatinti žmones kaupti III pakopoje ir profesiniuose pensijų fonduose, tačiau papildomai taikant įvairias finansines paskatas. Tokiomis aplinkybėmis labai svarbūs yra mokesčiai ir kitos finansinės paskatos bei kolektyvinės derybos. Krizės išryškino investicinio pensijų kaupimo modelio pažeidžiamumą finansų krizės ar ekonomikos nuosmukio atveju, todėl itin svarbu užtikrinti pensijų fondų saugumą ir prieinamumą (Baltoji knyga, 2012). Tinkamas įstatyminis reguliavimas bei žmonių konsultavimas turėtų paskatinti pasitikėjimą šiais produktais – kas galimai padidintų pajamas senatvėje. Asmuo, kaupiantis pensiją visuose trijuose pensijų pakopose, tikėtina, gautų panašias pajamas, kaip prieš išeinant į pensiją, tuo metu pasirenkant kaupti tik vienoje iš pakopų asmuo netenka didelės dalies pajamų. Manytina, jog siekiant užtikrinti 60 proc. buvusiųjų darbo pajamų asmuo jau turi kaupti lėšas papildomai.

4. PROFESINIŲ PENSIJŲ FONDŲ VEIKLOS TEISINIS REGULIAVIMAS LIETUVOJE

Nuo 2006 m. Lietuvoje įsigaliojus Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymui atsirado galimybę kaupti pensiją profesiniuose pensijų fonduose. Deja, tokių taip ir neatsirado, nes profsąjungos neturi pakankamai narių. Be to, profsąjungos ir darbdaviai nesusitaria kaip profesiniai pensijų fondai turėtų būti valdomi. Neturint patirties bei pavyzdžio valdyti profesinius fondus būtų itin sudėtinga. Dėl to darbdaviai dažniausiai pasirenka III pakopos pensijos fondus darbuotojo pensijai kaupti. Šį pasirinkimą lemia jau nusistovėjusi kaupimo schema, akivaizdžios naudos tiek darbdaviui, tiek darbuotojui, pavyzdžiui, investicinio gyvybės draudimo administravimo mokesčių lankstumas.

Kalbant apie profesinių pensijų fondų vietą Lietuvos pensijų sistemoje, manytina, kad pagal pasiūlytą Pasaulio banko pensijų koncepciją, jos gali būti priskirtos prie III pakopos pensijų kaupimo, nes tai galima priskirti darbdavio remiamam savanoriškam pensijų kaupimui.

Profesinių pensijų fondų tema nėra plačiai nagrinėjama tarp Lietuvos socialinės teisės mokslininkų, nes, kaip jau buvo minėta, šis pensijų kaupimo būdas Lietuvoje taip ir neprigijo. Vienas iš pagrindinių šios srities tyrėjų yra A. Bitinas. Jis savo straipsnyje „Profesiniai pensijų fondai: teisinis reguliavimas ir problemos“ atskleidė pagrindines šios temos aktualijas. Autorius pažymi, kad profesinių pensijų fondai steigiami pagal darbdavių ir darbuotojų susitarimus, remiantis kolektyvinėmis sutartimis. Pavyzdžiui, hibridinio ir anglosaksų socialinio modelio valstybėse užtikrinama tik minimalaus dydžio pensija, mokama iš bendrųjų mokesčių, o kita žmogaus pensijos dalis kaupiama profesiniame pensijų fonde. Kitose kontinentinio ir Šiaurės Europos socialinio modelio valstybėse egzistuoja I pakopos papildoma pensijų dalis, tačiau yra ir profesinių pensijų fondai, kurie padidina pensijų dalį senatvėje. Tačiau sykiu autorius pabrėžia, kad ne visose valstybėse didelė reikšmė tenka profesiniams fondams. Pavyzdžiui, Rytų ir Vidurio Europos socialinio modelio valstybėse buvo nueita kitu keliu – kuriamos ir veikia antrosios pakopos kaupiamosios sistemos, o profesiniai fondai sudaro tik nedidelę dalį arba visai neveikia (Bitinas, 2015).

Kaip jau buvo minėta, Profesinių pensijų kaupimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymas (Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo., 2006). Jis taikomas visoms asociacijoms, veikiančioms kaip profesinių pensijų asociacijos Lietuvos Respublikoje bei gyvybės draudimo įmonės profesinių pensijų kaupimo veiklai. Pensijų asociacija gali būti steigiama sudarant steigimo sutartį tarp

darbdavių ir darbuotojų arba tarp savarankiškai dirbančių asmenų. Gyvybės draudimo įmonei teisę vykdyti profesinių pensijų kaupimo veiklą suteikia draudimo veiklos licencija, išduota gyvybės draudimo šakos profesinių pensijų kaupimo draudimo grupės veiklai.

Profesinio pensijų kaupimo ypatumai pasireiškia tuo, kad draudžiama pensijų fondo taisyklėse numatyti ribojimus pensijų fondo dalyviams nutraukti dalyvavimą pensijų fonde, riboti pensijų fondo dalyvio galimybę pervesti lėšas į kitos pensijų asociacijos fondą ar gyvybės draudimo įmonę toliau kaupti profesinę pensiją pagal gyvybės draudimo sutartį, išskyrus atvejus, kai pensijų fondo taisyklėse yra nustatytas minimalus dalyvavimo laikotarpis (Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo..., 2006). Šie bruožai būdingi ir papildomam savanoriškam kaupimui privačiuose fonduose. III pakopoje irgi negalimas draudimas nutraukti sutartį bei tam tikrose pensijų kaupimo rūšyse galimas lėšų pervedimas į kitą bendrovę. Pavyzdžiui, jeigu III pakopa sudaryta pensijų fondų investicijų valdymo bendrovėje, ją galima perkelti į kitą bendrovę. Manytina, kad leidimas nutraukti profesinių pensijų fondų sutartį iškreipia profesinio pensinio kaupimo tikslą. Tiksliau būtų Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymo nuostatas pakeisti taip, kad sukauptas pensijų fondų lėšas galima būtų atsiimti tik sulaukus pensinio amžiaus, arba einant į išankstinę senatvės pensiją. Taip būtų aiškiau suprantama, jog lėšos kaupiamos pensijai.

Atkreipiamas dėmesys, kad pensijų mokėjimo būdus ir jų pasirinkimo galimybes, pensijų išmokų mokėjimo tvarką nustato pensijų fondo taisyklės, kurias tvirtina pensijų asociacija. Pensijų išmokos gali būti mokamos nuperkant pensijų anuitetą gyvybės draudimo įmonėje, arba išmokant vienkartinę ar periodinę pensijos išmoką. Taip pat pensijų fondo taisyklėse gali būti numatytos kitos laikino pobūdžio išmokos, kaip parama ligos ar skurdo atveju, tačiau jos negali sudaryti daugiau kaip pusės sukauptų lėšų (Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo..., 2006). Dėl konkrečiai nenustatyto dydžio sumos, kada yra privaloma įsigyti anuitetą, gali kilti papildomų nesklandumų, nes bendrovėms kyla papildomų rūpesčių dėl anuiteto išmokėjimo tvarkos nustatymo. Be to, būtų sunku užtikrinti lygiateisiškumo principo įgyvendinimą, kai bendrovės nustatytų skirtingas profesinių pensijų anuitetų išmokėjimo tvarkas. Didžiausia rizika dėl vienkartinės pensijų išmokos mokėjimo yra tokia, jog gavus visus pinigus yra iškreipiamas pensijų tikslas, nes nėra užtikrinama pastovi finansinė apsauga senatvėje. Siūloma profesinių pensijų kaupimo įstatyme nustatyti tikslią pensijų išmokėjimo tvarką. Žinoma, tada kyla daugiau probleminių klausimų: kokią išmokėjimo tvarką nustatyti, jog būtų užtikrinamas pagrindinis profesinių pensijų kaupimo tikslas. Pastebėtina, kad visuomenėje ir taip yra daug diskusijų dėl pensijų išmokėjimo tvarkos, tačiau toks reguliavimas, tikėtina,

paskatintų profesinių fondų kūrimą, nes jau tiksliai būtų suformuoti režiai, kas palengvintų ir paskatintų kurtis pensijų asociacijas.

Be abejo, svarbu pažymėti išskirtinį profesinių pensijų kaupimo bruožą: galimybę numatyti laikinojo pobūdžio išmokas, kaip parama ligos ar skurdo atveju. Nuostata, skatinanti pradėti kaupti profesinių pensijų kaupimo fonde, nes esant sunkiems gyvenimo momentams tokia išmoka gali būti itin aktuali. Tačiau kartu kyla klausimas dėl gyventojų pajamų mokesčio lengvatos: ar profesinio pensijos kaupimo narys, išindamas dalį pinigų iš profesinio fondo dėl svarbios priežasties, turėtų grąžinti mokesčius, kaip, pavyzdžiui, yra darant dalinį pinigų išėmimą iš investicinio gyvybės draudimo sutarčių? Manytina, kad tai galėtų būti dar vienas aktualus klausimas peržiūrint profesinių pensijų kaupimo įstatymą, sykiu ir gyventojų pajamų mokesčio įstatymą.

Pažymėtina, kad profesinių pensijų fondų veikla reglamentuojama Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. birželio 3 d. direktyvoje 2003/41/EB dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros. Ši direktyva buvo pagrindas Lietuvos Respublikos Profesinių pensijų kaupimo įstatymo parengimui. Direktyvos tikslas - išplėtoti profesinio ištarnauto laiko pensijas, nes socialinės apsaugos sistemoms tenka vis didesnis spaudimas, todėl ateityje vis labiau bus pasikliaujama profesinėmis pensijomis. Ji nustato įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos pradėjimo ir vykdymo taisykles. Riziką ribojančiomis taisyklėmis yra siekiama tiek užtikrinti aukštą būsimųjų pensininkų apsaugą, tiek atverti kelią veiksmingam profesinių pensijų sistemų valdymui. Direktyva numato, kad pensijų išmokos turi būti mokamos iki gyvos galvos, taip pat, esant poreikiui, turi būti skiriamos laikinos arba vienkartinės išmokos. Be to, bankrutavus darbdaviui, darbuotojas susiduria su rizika netekti ir darbo, ir įgytos teisės gauti pensiją, todėl būtina nustatyti narius apsaugančius bei būtiniausią riziką ribojančius standartus.

Savo 2014 m. rekomendacijoje Europos Sąjungos Taryba pateikia nuomonę dėl Lietuvos konvergencijos programos. Europos Sąjungos Tarybos nuomone, nors Lietuva ir užbaigė II pakopos pensijų sistemos reformą, tačiau nei profesinio modelio pensijų schemas, nei savanoriškas pensijų kaupimas plačiai nenaudojami. Dėl to Lietuvai buvo rekomenduojama priimti ir įgyvendinti teisės aktus dėl visapusiškos pensijų sistemos reformos bei skatinti naudoti papildomo kaupimo schemas (Europos Sąjungos Tarybos 2014 m. liepos 8 d. rekomendacija 2014/C 247/13).

Atkreipiamas dėmesys, kad Lietuvoje vis dar neveikia profesiniai pensijų fondai, nors valstybė ir suteikia įmonėms paskatinimą prisidėti prie profesinių pensijų fondų, t. y. įmokos į profesinius pensijų fondus nėra apmokestinamos jokiais mokesčiais. Privalumas, kad iš pajamų gali būti atimamos per mokestinį laikotarpį patirtos nuolatinio Lietuvos

gyventojų išlaidos: savo, sutuoktinio, iki 18 metų ir tam tikrais atvejais vyresnių neįgaliųjų asmenų naudai sumokėtos pensijų įmokos į pensijų fondus, profesinių pensijų fondų dalyvių asociacijų, veikiančių Europos ekonominės erdvės valstybėje, turimus pensijų fondus; pensijų įmokos į pensijų fondus, profesinių pensijų fondų dalyvių asociacijų, veikiančių Europos ekonominės erdvės valstybėje ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybėje narėje, turimus pensijų fondus, kurias Lietuvos nuolatinis gyventojas moka kaip papildomas kaupiamąsias pensijų įmokas (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio..., 2002). Taip pat kaupiantiems profesinių pensijų fonduose pagal Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymą yra taikomos gyventojų pajamų mokesčių lengvatos. Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 17 straipsnio 1 dalies 12 punkte nustatomi atvejai, kada neapmokestinamosios pajamos, nutraukus gyvybės draudimo sutartį, sudarytą nuo 2003 m. sausio 1 d., grąžinamos įmokos, kurias mokėjo gyventojai ir kurios nebuvo atimamos iš pajamų, taip pat iš pensijų fondo, įsteigto pagal Profesinių pensijų kaupimo įstatymą, ar kitų užsienio valstybių įstatymus, reglamentuojančius analogiškas pensijų kaupimo nuostatas, gauta pensijų išmokos dalis, lygi sumokėtoms įmokoms, kurias mokėjo gyventojai ir kurios nebuvo atimamos iš pajamų.

Akivaizdu, kad Lietuvos įstatymai suteikia naudą kaupiantiems profesinių pensijų fonduose. Be to, pagal Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymą pelno lengvatos suteikiamos darbdaviui, kuris darbuotojo naudai moka gyvybės draudimo įmokas pagal gyvybės draudimo sutartį (taip pat ir į profesinius pensijų fondus). Taip pat, remiantis Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 11 straipsniu, socialinio draudimo įmokos neskaičiuojamos nuo darbuotojų naudai mokamų įmokų (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio..., 1991). Tačiau vien tik šių lengvatų suteikimas neužtikrina pilnavertę socialinę naudą. Tikslas turėtų būti didinti visuomenės informuotumą, nes geresnis informavimas padės asmenims priimti sprendimą dėl kaupimo tarp visų egzistuojančių pensijos kaupimo variantų. Be anksčiau išvardytų, dar vienas labai svarbus veiksnys yra galimi Lietuvos Respublikos Profesinių pensijų kaupimo įstatymo pakeitimai, kuriais būtų numatytos aiškios pensijos išmokėjimo taisyklės bei anuiteto įsigijimo sąlygos. Tam, kad nebūtų iškreipiamas pensijos kaupimo tikslas, svarbu numatyti, kad sukauptas pensijų fondų lėšas galima būtų atsiimti tik sulaukus pensinio amžiaus arba išeinant į išankstinę senatvės pensiją. Manytina, kad tikslingiau būtų sekti jau priimtu antrosios pensijų pakopos išmokėjimu kaip pagrindu, keičiant profesinių pensijų kaupimo įstatymą, nes šių pensijų kaupimo tikslas yra užtikrinti didesnes nei bazinės pajamas senatvėje. Tačiau itin svarbu kaip išskirtinį profesinių pensijų bruožą palikti galimybę gauti laikinojo pobūdžio išmokas, kaip paramą ligos ar skurdo atveju.

Tikėtina, kad privalomas profesinių fondų įgyvendinimas Lietuvos pensijų sistemą paveiktų teigiamai. Istorškai susiklostė, kad Lietuvos socialinė sistema pagrįdė remiasi PAYG finansavimo modeliu. Visos pensijų sistemos bazė yra socialinio draudimo pensijos. Jos, būdamos didžiausia visos socialinės sistemos dalis, yra pagrindinis šio lankstumo stabdis, nes dėl savo finansinės sandaros jos negali palaikyti individualių dalyvavimo masto ir būdo korekcijų. Lyginant su kitomis šalimis, kur yra tradicija kaupti senatvei fonduose ar naudojantis kitais finansiniais instrumentais (pvz., apie 40 proc. JAV ir senųjų ES šalių darbuotojų kaupia profesiniuose fonduose), Lietuvoje PAYG tebėra vienintelis reikšmingas ramstis, todėl ypač aktualu išplėsti kitokios architektūros galimybes kaupti pensijas (Azguridienė, 2010, p. 157). Esant veikiančiam kaupimui profesinių pensijų fonduose, padidėtų Lietuvos pensijų sistemos tvarumas; asmenys galėtų gauti pajamas senatvei iš skirtingų šaltinių, kas leistų mažinti skurdo lygį tarp senjorų. Tačiau pensijų sistemos tikslas turėtų būti ne tik apsaugoti nuo socialinių rizikų, bet ir skatinti dirbančiuosius atidėti dalį pajamų, siekiant užtikrinti didesnes pensijų išmokas. Žinoma, kaupimas profesiniuose fonduose irgi turi savo rizikas. Jis, kaip ir bet koks kaupimas privačiuose fonduose, priklauso nuo būsiančios finansų rinkos situacijos. Tačiau tinkamas tokio kaupimo reglamentavimas ir atsakingų institucijų priežiūra galėtų sumažinti investavimo rizikas.

Galimos priežastys, kodėl profesiniai pensijų fondai vis dar nekuriami, yra tos, jog vis dar plačiai taikomi antrosios pakopos pensijų fondai bei papildomas savanoriškas kaupimas privačiuose fonduose. Šie kaupimo būdai yra labiau priimtini, nes yra jau išbandyti ir taikomi. Profsąjungos ir darbdaviai iki šiol nesugebėjo priėti prie bendro sprendimo, kaip profesiniai pensijų fondai turėtų būti valdomi. Tokiu atveju tikslinga taikyti tokį teisinį reguliavimą, kad profesinių pensijų kaupimas būtų aiškiau reglamentuotas; tada, tikėtina, taptų lengviau įgyvendinti šį kaupimo būdą bendrovėms ir asociacijoms, kurios dar neturėjo patirties tokios pensijos rūšies valdyme.

5. LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINIŲ PENSIJŲ YPATUMAI

Prof. dr. J. Tratilas valstybines pensijas apibrėžia kaip ilgalaikes, periodiškai piniginės išmokos, skirtas materialiai aprūpinti asmenis, nurodytus Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme ir kurios yra mokamos iš valstybės biudžeto (Tratilas, 2005, p. 111). Manytina, kad Lietuvos Respublikos valstybinės pensijos galėtų būti priskirtos nulinei pensijų pakopai, nes jos yra skiriamos iš valstybės biudžeto kaip parama už nuopelnus Lietuvai. Valstybinės pensijos yra socialinės apsaugos sistemos dalis, tačiau pastebėtina, kad valstybinių pensijų egzistavimas iškreipia socialinio draudimo principus. Dėl šios priežasties yra svarbu išsiaiškinti valstybinių pensijų sistemos egzistavimo pagrindumą bei jos ypatumus. Šiame baigiamojo darbo skyriuje nėra nagrinėjama kiekviena valstybinių pensijų rūšis atskirai, o pateikiama tik išskirtinių ypatumų analizė.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas valstybines pensijas reglamentuojančias įstatymų nuostatas, yra išaiškinęs, kad valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinio socialinio draudimo pensijų: jos yra mokamos iš valstybės biudžeto, skiriamos asmenims už atliktą tarnybą ar nuopelnus Lietuvos valstybei, taip pat kaip kompensacija įstatyme nurodytiems nukentėjusiesiems asmenims. Šių pensijų gavimas siejamas ne su nustatyto dydžio pensijų socialinio draudimo įmokomis, o su atitinkamu asmens statusu, pavyzdžiui, tarnyba, nuopelnais. Valstybinių pensijų ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šių pensijų skyrimo sąlygas. Įstatymu gali būti nustatytas maksimalus tokių pensijų dydis. Taip pat įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, gali nustatyti ir tam tikrus atvejus, kai valstybinė pensija asmeniui yra neskiriama. O dėl jau paskirtos pensijos visada svarbu atsižvelgti į nuostatą dėl valstybės įstatymu prisiimto įsipareigojimo asmeniui, atitinkančiam įstatymo nustatytas sąlygas, paskirti ir mokėti atitinkamą pensiją ir to asmens teisės reikalauti, kad valstybė vykdytų šį įstatymu prisiimtą įsipareigojimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas įtvirtinta šias valstybines pensijas:

- 1) Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos;
- 2) nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos;
- 3) pareigūnų ir karių valstybinės pensijos;
- 4) mokslininkų valstybinės pensijos;
- 5) teisėjų valstybinės pensijos;

6) Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija.

Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, taip pat Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija skiriamos pagal šį įstatymą. Pareigūnų ir karių, mokslininkų bei teisėjų valstybinės pensijos skiriamos pagal specialius įstatymus:

- 1) Lietuvos Respublikos karių ir pareigūnų valstybinių pensijų įstatymas;
- 2) Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas;
- 3) Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas.

Taip pat, Socialinės apsaugos teisės vadovėlio autorių nuomone, prie valstybinių pensijų reikėtų priskirti rentas buvusiems sportininkams, rentas signatarams, Prezidento valstybinę rentą bei kompensacines išmokas teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybiniais darbuotojams (Bitinas ir kt., 2020, p. 261). Su tokia autorių nuomone derėtų sutikti, nes visos paminėtos išmokos turi valstybinėms pensijoms būdingų bruožų: jos yra mokamos iš valstybės biudžeto ir skiriamos už ypatingas nuopelnus Lietuvai. Atitinkamai šių pensijų mokėjimo ir skyrimo tvarką reglamentuoja:

- 1) Lietuvos Respublikos sporto įstatymas;
- 2) Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymas;
- 3) Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas;
- 4) Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymas.

Pažymima, kad asmeniui, turinčiam teisę gauti kelias valstybines pensijas, jo pasirinkimu mokama tik viena iš jų, išskyrus valstybinę našlių ir našlaičių pensiją, kuri taip pat gali būti mokama tik su viena iš valstybinių pensijų. Asmeniui, turinčiam teisę gauti šią nukentėjusiųjų asmenų valstybinę našlaičių pensiją ir kitą nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją, jo pasirinkimu, mokama tik viena iš jų. Be to, asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę našlių pensiją už mirusį valstybinės pensijos gavėją ir socialinio draudimo našlių pensiją, jo pasirinkimu skiriama ir mokama arba valstybinė našlių pensija, arba socialinio draudimo našlių pensija. O asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją už mirusį valstybinės pensijos gavėją ir socialinio draudimo našlaičių pensiją, jo pasirinkimu, skiriama ir mokama arba valstybinė našlaičių pensija, arba socialinio draudimo našlaičių pensija (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Savo ruožtu kitų valstybinių pensijų mokėjimas, reglamentuotas kitais įstatymais, skiriasi. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos sporto įstatyme įtvirtinta nuostata, kad baigusiam sportininko karjerą asmeniui renta neskiriama, o paskirtoji nemokama, kai jis gauna valstybinę pensiją (nuo sprendimo skirti valstybinę pensiją dienos). Tačiau pareigūnai ir kariai, gaunantys valstybines pensijas, nepraranda teisės į kitas valstybines pensijas, jei įstatymai nenumato kitaip.

Taip pat puikus skirtingo reguliavimo pavyzdys yra nustatomi valstybinių pensijų dydžiai. Pavyzdžiui, mokslininkų pensijos dydis priklauso nuo metų stažo, nes jie gauna procentą už kiekvieną metų stažą to mėnesio valstybinių pensijų bazės. Teisėjams valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutiniųjų penkerių metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama, priklausomai nuo darbo stažo, nuo 10 iki 45 procentų šio dydžio. Tuo metu pareigūnų ir karių valstybinė pensija už tarnybą skiriama pagal paeiliui išstarnautų penkerių metų palankiausių nuosekliai einančių 12 mėnesių nustatyto darbo užmokesčio vidurkį, taip pat, priklausomai nuo tarnybos metų, įskaitytų į tarnybos laiką pensijai skirti, mokama procentinė išmoka nuo darbo užmokesčio. Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinė renta sudaro 38,79 proc. darbo užmokesčio dydžio per mėnesį, galiojančio tą mėnesį, už kurį ši renta skiriama. Iš aukščiau paminėtų faktų seka, kad valstybinėms pensijoms yra numatytos skirtingos mokėjimo tvarkos, o tai daro prielaidą lygiateisiškumo ir teisingumo principų pažeidimui. Apie skirtingo reglamentavimo problemą savo disertacijoje rašė V. Petrylaitė. Jos teigimu, įstatymų leidėjas, reglamentuodamas valstybines pensijas atskirais įstatymais, nustato labai skirtingas šių pensijų skyrimo ir mokėjimo, pensijų dydžių nustatymo ir kitas sąlygas. Toks skirtingas reguliavimas gali būti vertinamas kaip nepagrįstas, nes vieniems valstybinių pensijų gavėjams sukuria palankesnes sąlygas nei kitiems (Petrylaitė, 2012, p. 183).

Taip pat svarbu paminėti mokslininkams mokamų valstybinių pensijų ypatumus. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas buvo priimtas, nes Lietuvoje nėra papildomos mokslininkų pensinio draudimo sistemos, todėl iki jos sukūrimo mokslininkai remiami valstybės biudžeto lėšomis. Nors įstatymų leidėjas priėmė šį įstatymą kaip laikinąjį, tačiau iki šiol nėra sukurtos sistemos, kuri galėtų garantuoti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas. Laikinasis įstatymas galioja pakankamai ilgą laiką, todėl tikslinga būtų pagaliau įsteigti atskirą pensinio draudimo sistemą. Apie Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimą kalbama kitame skyriuje, tačiau mokslininkų pensijų kaupimo įsteigimas taip pat galėtų išspręsti šį problemą. Profesinis pensijos kaupimas padėtų įgyvendinti pagrindinį tikslą – paremti senatvės sulaukusius mokslininkus. Šį pasiūlymą jau buvo iškėlęs socialinių mokslų daktaras R.

Lazutka. Jo teigimu, valstybinė mokslininko pensija Lietuvoje atlieka substituto vaidmenį profesinėms pensijoms, kurios paplitusios daugelyje Europos šalių. Nesant profesinių pensijų, valstybinė mokslininko pensija užima jų vietą (Lazutka, Skučienė, 2009, p. 151). Iš privalumų galima išskirti, jog profesinę pensiją mokslininkai galėtų gauti nepriklausomai nuo darbo stažo. Be to, gaunant mokėjimus iš profesinio pensijos fondo nedraudžiama gauti kitos rūšies pensijas bei išmokas. Tikslinga svarstyti galimybę profesinių pensijų kaupimą padaryti privalomą, pradedant nuo mokslininkų. Kaip siūlymas galėtų būti, kad Lietuvos švietimo ir mokslo profesinė sąjunga įkurtų pensijų asociaciją. Net jeigu toks reguliavimas pradžioje gali kelti abejonių, tačiau ateityje tai paskatins kurtis ir kitiems profesiniams fondams, o galbūt paskatins įgyvendinti įstatymą dėl visuotinai privalomo profesinio kaupimo. Taip pat valstybė turėtų prisidėti prie įmokų į profesinį fondą, taip suteikdama papildomas garantijas.

Svarbu pažymėti, kad mokslininkų pensijoms anksčiau buvo numatytas toks teisinis reguliavimas, jog po šios pensijos paskyrimo perskaičiuoti mokslininkų valstybinės pensijos buvo negalima, nors asmuo toliau dirbo mokslinį darbą valstybinėse mokslo ar studijų institucijose, nepaisant to, jog pareigūnų ir karių, teisėjų valstybinės pensijos, laikantis jose nurodytų sąlygų, gali būti paskirtos iš naujo, kai įgyjamas atitinkamas papildomas darbo stažas. Konstitucinis Teismas pripažino tokį mokslininkų pensijų reguliavimą prieštaraujantį Konstitucijai. Konstitucinio Teismo vertinimas, jog nesant nustatytos mokslininkų valstybinės pensijos skyrimo iš naujo tvarkos, kai asmuo po šios pensijos paskyrimo įgyja papildomą mokslinio darbo stažą, neužtikrinama, kad asmuo realiai gautų visą mokslinio darbo stažą atitinkančio dydžio pensiją. Taip pat Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad įstatymų leidėjo diskrecija nustatant valstybinių pensijų skyrimą yra platesnė nei reglamentuojant kitas pensijas, todėl valstybinių pensijų ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šių pensijų skyrimo sąlygas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. birželio 6 d. nutarimas). Po šio Konstitucinio Teismo nutarimo teisinis reguliavimas buvo pakeistas taip: jeigu asmuo po mokslininkų valstybinės pensijos paskyrimo įgyja ne mažiau kaip vienerius papildomus darbo stažo, skaičiuojamo mokslininkų valstybinei pensijai skirti, metus, asmens prašymu, jam nustojus dirbti darbą, už kurį skiriama ir mokama mokslininkų valstybinė pensija, ji asmeniui skiriama iš naujo (Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų..., 1995). Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas suteikė mokslininkams galimybę gauti perskaičiuotas pensijas ir priartino pareigūnų ir karių, teisėjų teisinius reguliavimus. Visiems šioms valstybinėms pensijoms gavėjams numatyta galimybė gauti perskaičiuotas

pensijas, įgyjant papildomą darbo stažą, tačiau įstatymai numato skirtingas sąlygas stažo užskaitymui. Pareigūnui ar kariui valstybinė pensija gali būti perskaičiuota ištarnavusiam ne mažiau kaip dvejus metus, o teisėjui įgyjant ne mažesnę kaip penkerių metų teisėjo darbo stažą. Tuo tarpu mokslininkams pakanka tik vienerių metų papildomo darbo stažo.

Kaip jau buvo aptarta šioje darbo dalyje, valstybinių pensijų skyrimo sąlygos skiriasi. Profesinių pensijų gavėjai neretai tampa privilegijuotais asmenimis, nes pensijų skyrimas už tam tikrus nuopelnus iškreipia socialinio draudimo principus. Toks įstatyminis reguliavimas daugumos autorių yra kritikuojamas. J. Maculevič nuomone, specialų pensinį aprūpinimą šiandien gauna pareigūnai, tesėjai, prokurorai, mokslininkai. Įstatymų leidėjas teisę į valstybinę pensiją nebūtinai suteikia kaip lengvatą, susijusią su padidinta tarnybos rizika. Teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją turi pakankamai didelis žmonių ratas. Ne visada aišku, dėl ko tam tikri pareigūnai turėtų gauti papildomą pensinį aprūpinimą (Maculevič, 2004, p. 8).

Vertinant aukščiau paminėtus argumentus, sprendimo variantu galėtų būti dr. A. Bitino siūlymas, jog valstybinės pensijos gali būti pakeistos tam tikra papildomų išmokų už nuopelnus sistema, tačiau tai neturi būti valstybinio socialinio draudimo pensijos rūšis. Jau paskirtos valstybinės pensijos turi būti mokamos pagal asmens pasirinkimą – arba socialinio draudimo, arba valstybinė pensija (Bitinas, 2008, p. 23). Papildomų išmokų sistema turėtų būti skiriama už nuopelnus valstybei, jos dydis taip pat galėtų būti reguliuojamas pagal nuopelnų svarbą. Tačiau jos skyrimas neturėtų būti siejamas su socialine apsauga, nes šių išmokų tikslas skyrėsi – išmokos už nuopelnus valstybei skiriamos kaip padėka ir pagarbos ženklas už tarnybą ar veikimą Lietuvos naudai., tuo tarpu pensijos tikslas – užtikrinti tinkamas pajamas asmenims, sulaukusiems pensinio amžiaus, todėl šio poreikio užtikrinimui puikiai tiktų profesinių pensijų fondų steigimas.

6. LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠALPOS PENSIJŲ IR IŠMOKŲ YPATUMAI

Baigiamajame darbe jau aptarėme, socialiniu draudimu apdraustų asmenų pensinį aprūpinimą. Vis dėlto svarbu paminėti garantijas, suteikiamas asmenims, kurie neturi pakankamo darbo stažo socialinio draudimo pensijai gauti. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos šalpos pensijos ir išmokos galėtų būti priskirtos nulinei pensijų pakopai. Tai socialinės pensijos forma, arba bendroji socialinė parama, kurią paprastai finansuoja vietos, regiono ar nacionalinės valdžios, ir kuri padeda pasiekti skurdo mažinimo tikslą bei aprūpinti visus pagyvenusius žmones bent minimaliu apsaugos lygiu. Tai užtikrina, kad mažas pajamas visą gyvenimą gaunantys žmonės gaus pagrindinę apsaugą senatvėje, įskaitant tuos, kurie formaliai dalyvauja valstybės ekonomikoje (World Bank, 2008, p. 2). Šių asmenų teisių užtikrinimui buvo priimtas įstatymas, kuriuo buvo išplėsta socialinio aprūpinimo sritis. Įdomu paminėti, jog Lietuvoje iki 2017 m. galiojo Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas, kuris tų metų sausio 1 dieną buvo pakeistas Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymu. Esminiai pakeitimai yra tokie, jog šalpos pensijų dydžiams taikomas toks pat principas, kaip netekto darbingumo pensijoms, be to, šalpos išmokų dydis susietas su šalpos pensijų baze. Savo ruožtu šalpos pensijų bazę tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė, o tai reiškia, kad jos dydis nepriklauso nuo „Sodros“ biudžeto situacijos. Pažymima, kad baigiamajame darbe bus nagrinėjama šio įstatymo galiojanti suvestinė redakcija.

Jei asmuo įgyja pakankamą darbo stažą, sulaukęs pensinio amžiaus jis įgyja teisę į senatvės pensiją, bet jei asmuo neįgyja teisės į socialinio draudimo pensiją, jam gali būti skiriama šalpos pensija. Taip veikia universalumo principas, kuris užtikrina, kad asmuo gali pretenduoti į socialinę apsaugą, bet jos pobūdis, rūšis ir dydis priklauso nuo įstatymų nustatytų sąlygų (Petrylaitė, 2012, p.161). Universalumo principo taikymas itin svarbus, kalbant apie Lietuvos Respublikos šalpos pensijas. Šis principas suponuoja, kad kiekvienam asmeniui, kuriam reikalinga socialinė pagalba, ji turi būti prieinama. Universalumo principas socialinės apsaugos visuotinumui aspektu atžvilgiu yra įtvirtintas Europos Sąjungos ir tarptautinių teisės aktų nuostatose. Europos socialinė chartija įtvirtina kiekvieno asmens, neturinčio pakankamai išteklių, teisę į socialinę paramą ir medicinos pagalbą bei teisę į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties. Valstybė turi užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų pragyvenimui ir kuris negali gauti tokių lėšų savo pastangomis ar iš kitų šaltinių, gautų reikiamą paramą. Siekdama užtikrinti, kad būtų veiksmingai įgyvendintos neįgalių asmenų socialinės garantijos, valstybė turi užtikrinti ne tik visišką socialinę integraciją, bet sudaryti sąlygas, kad jiems būtų

prieinamas transportas, būstas, kultūrinė veikla bei laisvalaikis (Europos socialinė chartija, 2001). Tuo metu Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 22 straipsnyje nustatoma, kad kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 2006).

Lietuvos Respublikos šalpos pensijų tikslas - nustatyti mėnesines pinigines išmokas, užtikrinančias minimalias pajamas asmenims, kurie nepatenka į Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo reguliavimą, bet kuriems dėl jų neįgalumo, amžiaus ar dėl kitų priežasčių būtinos lėšos gyvybiškai būtiniems poreikiams tenkinti. Išskiriamos šios šalpos pensijų rūšys: neįgalumo, senatvės ir našlaičių pensijos (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Šalpos išmokos finansuojamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų. Šalpos išmokų dydžio matas yra šalpos pensijų bazė (toliau – ŠPB). Šalpos pensijų dydžiai yra nustatomi Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo numatyta tvarka, o jų bazę tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė (1 šalpos bazės dydis 2021 metais sudarė 143 Eur, o 2022 metais - 150 Eur). Svarbu pabrėžti, kad bendroji taisyklė numato, jog šalpos pensijos yra skiriamos ir mokamos asmenims, neturintiems teisės gauti kitų rūšių pensijų ar išmokų. Jeigu asmuo turi teisę gauti daugiau negu vieną pensijų išmoką, šalpos pensija yra mokama tuo atveju, jei yra mažesnė arba tokio paties dydžio, tačiau įstatyme yra įtvirtintos tam tikros išimtys (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Šalpos neįgalumo pensiją turi teisę gauti:

- 1) asmenys, kuriems nustatytas sunkus, vidutinis ar lengvas neįgalumas;
- 2) asmenys, pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, padarinių pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukanka 26 metai;
- 3) tėvai, globėjai ar rūpintojai, kurie yra pripažinti netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo ir kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos ar nuolatinės priežiūros poreikis;
- 4) motinos, išauginusios penkis ar daugiau vaikų ir pripažintos netekusiomis 60 procentų ir daugiau darbingumo;

5) asmenys, pripažinti netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. pripažinti I ar II grupės invalidais), išskyrus asmenis, nurodytus aukščiau (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Šalpos senatvės pensiją turi teisę gauti asmenys, sulaukę pensinio amžiaus ir neturintys teisės gauti kitų didesnių arba tokio paties dydžio pensijos išmokų.

Šalpos senatvės pensijos tėvams ar kitiems įstatyminiams atstovams, kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius bei motinoms, išauginusioms penkis ar daugiau vaikų – 1,5 ŠPB. Kitiems senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims – 1 ŠPB. Šalpos senatvės pensijos skiriamos ir mokamos, jeigu asmuo nėra privalomai draudžiamas valstybiniu pensijų socialiniu draudimu (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Šalpos našlaičių pensija skiriama ir mokama 0,5 ŠPB (75 Eur) kiekvienam vaikui. Kai ši pensija skiriama 4 ar daugiau mirusiojo vaikų, 1,5 ŠPB (225 Eur) skiriama ir mokama visiems mirusiojo vaikams lygiomis dalimis. Šalpos našlaičių pensiją turi teisę gauti mirusiojo vaikai, kurie yra:

1) nesulaukę 18 metų;

2) sulaukę 18 metų ir mokosi pagal teisės aktų nustatytą tvarką įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programas ar formaliojo profesinio mokymo programas, arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinės formos studijų programas, – iki mokymosi ar studijų pagal šias programas baigimo, tačiau ne vyresni negu 24 metų;

3) sulaukę 18 metų ir pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, padarinių pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukanka 26 metai, ir jeigu jie nuo pripažinimo neįgaliaisiais dienos nuolat yra pripažįstami netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Aktuali naujiena yra tai, jog Seimas pritarė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pasiūlymui, pagal kurį šalpos išmoka galės būti mokama anksčiau užsienyje gyvenusiems žmonėms, kurių užsienyje gaunamų pensijų duomenų gauti galimybės nėra. Nuo šiol šalpos išmokas mokanti įstaiga, nustačiusi, jog iš užsienio institucijų reikiamos informacijos neįmanoma gauti, per 10 darbo dienų priima sprendimą dėl šalpos išmokos skyrimo ar mokėjimo atnaujinimo, nereikalaudama pateikti duomenų apie užsienio valstybių pensijas. Įstatymo pakeitimai įsigaliojo nuo 2021 m. rugpjūčio 1 dienos (Lietuvos

Respublikos socialinės apsaugos..., 2021). Pakeitimas vertinamas teigiamai, nes šalpos pensijas gaus platesnis gavėjų ratas: buvo nesąžininga, kad asmenys negalėjo gauti išmokų dažniausiai dėl nuo jų nepriklausančių aplinkybių (dažniausiai dėl to, jog su valstybe nėra palaikomi diplomatiniai santykiai ir yra neįmanoma gauti informacijos apie konkrečiam asmeniui tose valstybėse paskirtas pensijas).

Socialinės pensijos yra indeksuojamos ir 2022 m. šalpos pensijų bazė buvo padidinta 5 proc. Remiantis Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymu, išmokos, viršijančios 2 ŠPB (t. y. 300 Eur) yra numatytos asmenims, kuriems nustatytas sunkus neįgalumas (2 ŠPB, t. y. 300 Eur), kurie pripažinti netekusiais 85-100 proc. darbingumo iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai arba dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki 24 metų sukakties dienos, nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukanka 26 metai (2-2,25 ŠPB, t. y. 300-337,50 Eur). Tai yra maksimalios numatytos šalpos neįgalumo pensijos, o minimali šalpos neįgalumo pensija siekia 1 ŠPB (150 Eur). Lietuvos statistikos departamentas taip pat skelbia, jog eksperimentinės statistikos skurdo rizikos riba 2021 m. sudaro 485 Eur. Skurdo rizikos riba – sąlyginis pajamų dydis, už kurį mažesnes disponuojamąsias pajamas gaunantys namų ūkiai priskiriami prie skurstančiųjų. Skurdo rizikos rodikliai apskaičiuoti naudojant skurdo rizikos ribą, lygią 60 proc. ekvivalentinių disponuojamųjų pajamų medianos (Lietuvos statistikos departamentas, 2021).

Valstybės siekis užtikrinti pakankamą socialinio draudimo apsaugą visiems asmenims. Manytina, kad šios aplinkybės sudarė prielaidą pakeisti Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 7 ir 10 straipsnius taip, kad asmenys kartu su šalpos pensija galėtų gauti ir kitas socialines pensijas ir išmokas. Asmenims, kuriems nustatytas sunkus, vidutinis ar lengvas neįgalumas arba asmenims, pripažintiems netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, padarinių pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau darbingumo po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos kurią jiems sukanka 26 metai kartu su šalpos neįgalumo pensijomis turi teisę gauti socialinio draudimo našlaičių pensijas, socialinio draudimo našlių pensijas, valstybines našlaičių pensijas ar vienišo asmens išmokas. Tėvams ir kitiems įstatyminiams atstovams, kurie yra pripažinti netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo ir kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius, taip pat asmenims, pripažintiems netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo, bei motinoms, išauginusioms penkis ar daugiau vaikų ir pripažintoms netekusiomis 60 procentų ir daugiau darbingumo kartu su šalpos pensijomis turi teisę gauti socialinio draudimo našlių pensijas ar vienišo asmens išmokas. Be to,

asmenys, turintys teisę gauti šalpos senatvės pensiją kartu su šalpos pensijomis turi teisę gauti socialinio draudimo našlių pensijas ar vienišo asmens išmokas (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo Nr. I-675..., 2021). Toks teisės aktų pakeitimas vertinamas teigiamai, nes suteikė asmeniui galimybę kartu gauti kitas socialines pensijas ir išmokas. Ypač jis aktualus asmenims, kuriems nustatytas sunkus neįgalumas arba asmuo yra netekęs didelės dalies savo darbingumo. Didžiajai daliai neįgaliųjų šalpos išmokos buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis, nes dėl sveikatos būklės yra sunku užsiimti kita veikla, todėl galimybė gauti kitas išmokas suteiks šansą geriau patenkinti savo fiziologinius poreikius (maistas, rūbai, vaistai). Manytina, kad vien šalpų pensijos dydžiu nėra iki galo pasiekiamas tikslas nustatyti mėnesines pinigines išmokas, užtikrinančias minimalias pajamas. Dėl to asmenys yra priversti ieškoti darbo, siekdami užtikrinti bent fiziologinius poreikius, nors tikėtina, kad asmenims, netekusiems 60 procentų ir daugiau darbingumo tai padaryti pakankamai sunku, todėl galimybė šiems asmenims kartu gauti kitas pensijas ir išmokas vertinama teigiamai.

Apibendrinant galima teigti, kad šalpos pensijos yra teikiamos nepriklausomai nuo įmokų mokėjimo bei darbo stažo. Šalpos išmokos ypatingos tuo, kad tokiems asmenims suteikia galimybę patenkinti bent minimalius savo poreikius bei užtikrina pagrindinį valstybės siekį, kad socialinė apsauga būtų suteikiama visiems. Vis dėlto socialinės apsaugos forma ir dydis priklausys nuo sąlygų, kurias asmuo atitinka, ir kurios yra aiškiai įtvirtintos įstatymuose. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų teisiniame reguliavime išvelgiamos teigiamos tendencijos. Įstatymų leidėjas suteikia galimybes kartu su šalpos pensija gauti ir kitos rūšies socialines išmokas ir pensijas. Be to, dabartinis reglamentavimas numato, kad šalpos išmoka galės būti mokama anksčiau užsienyje gyvenusiems žmonėms, kurių užsienyje gaunamų pensijų duomenų gauti galimybės nėra.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Lietuvos pensijų sistemoje vyrauja Rytų Europos modelis. Šio modelio valstybių pensijų sistemos yra dažnai reformuojamos, todėl Rytų Europos pensijų sistemos modeliui būdingi kitų modelių bruožai. Manytina, kad po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo įstatymų leidėjui reikėjo kurti naują pensijų sistemą, todėl kaip pavyzdys buvo perimti kitų valstybių pensijų sistemų ypatumai. Iš anglosaksų socialinio modelio perimtas privačių pensijų fondų vystymas, iš kontinentinės Europos socialinio draudimo sistemą grindžiamą einamųjų įmokų mokėjimų pagrindu, iš šiaurės Europos socialinio modelio perimta aktyvioji darbo rinkos politika. Taip pat pastebima, kad socialinės teisės principai yra reikšmingi nustatant pensijų sistemos teisinį reglamentavimą. Konstitucinis Teismo praktikoje dažniausiai išskiriami šie socialinio draudimo principai: solidarumo, teisėtų lūkesčių ir nuosavybės teisės apsaugos.

2. Pasaulio banko pasiūlyta penkių pakopų pensijų kvalifikaciją galima pritaikyti Lietuvos pensijų sistemai. Nulinė pakopa – valstybinės pensijos už nuopelnus valstybei ir šalpos pensijos, pirma pakopa – valstybinės socialinio draudimo pensijos, antra pakopa – kaupimas senatvės pensijai pensijų fonduose naudojant specialiąją valstybės paskatą, trečia pakopa – papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse bei profesinių pensijų fonduose, ketvirta pakopa – kita socialinė parama. Tuo tarpu Lietuvos bankas teigia, kad Lietuvoje veikia trijų pakopų pensijų kaupimo sistema, kur 30–40 proc. buvusių pajamų užtikrina socialinio draudimo pensijas (I pakopa), kitus 15–20 proc. užtikrina kaupimas privačiuose pensijų fonduose (II pakopa), o 20–30 proc. papildomas savanoriškas kaupimas privačiuose fonduose (III pakopa). Ši trijų pakopų pensijų sistema yra taikoma finansiniai apsaugai senatvėje, tačiau lygiagrečiai egzistuoja kitos pensijų pakopos.

3. Lietuvos pensijų sistemoje didžiausi keblumai yra pastebimi našlių pensijų, valstybinių pensijų bei profesinių pensijų reguliavime. Našlių pensijų mokėjimo reglamentavimas prieštarauja socialiniam draudimui būdingam principui, kad socialinio draudimo išmokos dydis turi priklausyti nuo draudžiamųjų pajamų ir įmokų mokėjimo laikotarpio. Dėl nepagrįstai skirtingo našlių ir našlaičių pensijos apskaičiavimo reglamentavimo, siūlytina našlių pensijos atsisakyti kaip socialinio draudimo elemento, o jos mokėjimą priskirti socialinės paramos išmokom. Tuo tarpu valstybinės pensijos neretai įvardijamos kaip privilegijuotos. Be to, šių pensijų skyrimo ir mokėjimo tvarka numato skirtingi įstatymai, kas gali sudaryti prielaidą skirtingam šių pensijų reguliavimui. Tikslinga įvertinti galimybę pakeisti valstybinių pensijų sistemą tam tikra papildomų išmokų už nuopelnus sistema. Kadangi profesiniai pensijų fondai Lietuvoje iki šiol

nekuriami siūloma profesinių pensijų kaupimą padaryti privalomą, pradedant nuo mokslininkų. Tai būtų paskata ne tik kurtis profesiniams fondams, bet ir motyvacinė priemonė sudaryti kolektyvines sutartis.

4. Lietuvos pensijų sistema daugumoje atvejų atitinka Europos Sąjungos ir tarptautiniuose teisės aktuose nustatytus minimalius apsaugos standartus. Be to, vertinat Lietuvos pensijų sistemą numatomos teigiamos tendencijos: didinami baziniai dydžiai, nuo kurių priklauso pensijos ir išmokos, mažinamas skurdo senatvėje rodiklis, sudaromos galimybės gauti daugiau nei vieną pensiją, keičiami pensijų indeksavimo mechanizmai. Kalbant apie socialinę apsaugą senatvėje, galima daryti išvada, kad socialinio draudimo pensijos užtikrina bazinę apsaugą senatvėje, tačiau pats asmuo turi papildomai prisidėti prie savo pensijos kaupiant. Siūloma sustiprinti visuomenės informavimą ir konsultavimą dėl II ir III pensijų pakopų kaupimo galimybių, taip stiprinant pasitikėjimą pensijų kaupimu bei skatinant kaupti senatvei papildomai.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

Tarptautinės sutartys ir kiti tarptautiniai dokumentai:

1. Europos socialinė chartija (pataisyta) (2001). Valstybės žinios, Nr.49-1704.
2. Europos socialinės apsaugos kodeksas (1964) [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
3. https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/899_eur_soc_aps_kodeksas.pdf [žiūrėta 2022 m. kovo 17d.].
4. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) (1990) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [CETS 139 - European Code of Social Security \(Revised\) \(coe.int\)](https://coe.int/CETS139) [žiūrėta 2022 m. kovo 17d.].
5. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 Dėl minimalių socialinės apsaugos standartų (1952) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/1770_konv_del_minim_soc_aps_standartu_102.pdf [žiūrėta 2022 m. kovo 17d.].

Europos Sąjungos teisės aktai ir kiti dokumentai:

6. Europos Komisija (2000). Baltoji knyga dėl pensijų reformų [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [file:///C:/Users/valer/Downloads/esbaltoji%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/valer/Downloads/esbaltoji%20(1).pdf) [žiūrėta 2022 m. sausio 23 d.].
7. Europos Komisija (2012). Baltoji knyga. Adekvačių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/valer/Downloads/1_LT_ACT_part1_v2.pdf [žiūrėta 2022 m. sausio 23 d.].
8. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija (2000) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=GA> [žiūrėta 2022 m. kovo 17 d.].
9. Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2003/41/EB 2003 m. birželio 3 d. dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros. OL L 235, p. 350.
10. Europos Sąjungos Tarybos rekomendacija 2014/C 247/13 „Dėl 2014 m. Lietuvos nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl 2014 m. Lietuvos konvergencijos programos“. C 247, p. 67.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

11. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Lietuvos aidas, 220-0.
12. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). Lietuvos aidas, 107-0.
13. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (1991). Lietuvos aidas, 249-0.
14. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 59-1153.
15. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 101-2018.
16. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 96-1873.
17. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). Valstybės žinios, 1-4.
18. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 99-1958.
19. Lietuvos Respublikos sporto įstatymas (1996). Valstybės žinios, 9-215.
20. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (1998). Valstybės žinios, 112-3100.
21. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas (2001). Valstybės žinios, 110-3992.
22. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). Valstybės žinios, 73-3088.
23. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002). Valstybės žinios, 73-3085.
24. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (2003). Valstybės žinios, 75-3472.
25. Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas (2003). Valstybės žinios, 94-4246.
26. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas (2003). Valstybės žinios, 114-5115.
27. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (2003). Valstybės žinios, 73-3352.
28. Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymas (2003). Valstybės žinios, 101-4543.
29. Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymas (2004). Valstybės žinios, 96-3523.
30. Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas (2006). Valstybės žinios, 141-5405.

31. Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymas (2006). Valstybės žinios, 82-3248.
32. Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymo Nr. I-675 pakeitimo įstatymas (2016). TAR, 20643.
33. Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymo Nr. X-745 pakeitimo įstatymas (2019). TAR, 17.
34. Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatymas (2021). TAR, 13152.
35. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo Nr. I-675 7, 10, 13, 15 ir 22 straipsnių pakeitimo įstatymas (2021). TAR, 15857.
36. Pensijų kaupimo įstatymo Nr. I-1691 29 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas (2021).
37. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2021 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 927 „Dėl Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo Nr. IX-1691 29 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-849“. TAR, 23469.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai:

38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. Valstybės žinios, 68-3094.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarimas. Valstybės žinios, 76-3018.
40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. Valstybės žinios, 102-4171.
41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. Valstybės žinios, 106-4434.
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas. Valstybės žinios, 46-2219.
43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2012 m. vasario 6d. nutarimas. Valstybės žinios, 109-5528.
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas. TAR, 2923.
45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. birželio 6 d. nutarimas. TAR, 12128.

Specialioji literatūra:

46. Azguridienė, G. (2010). *Pensijų sistemos tvarumas ir jos dalyvių interesai*. Politologija. Vilniaus Universitetas, 4, 142–172.
47. Bitinas, A. (2008). *Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos*. Vilnius: Jurisprudencija, 18-26.

48. Bitinas, A. (2008). *Pensijų sistemų modeliai ir valdymo tendencijos Europos Sąjungoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius.
49. Bitinas, A. (2011). *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: Pensijų sistemų modernizavimas*. Monografija. Vilnius: Mes.
50. Bitinas, A. (2015). *Profesiniai pensijų fondai: teisinis reguliavimas ir problemos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 7-19.
51. Bitinas, A. Cirtautaitė-Kaminskienė, S., Petrylaitė, V. (2020) *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
52. Fong, J.H., Leibrecht, M. (2020). *Determinants of second pillar pension reforms: economic crisis and globalization*. Journal of Pension Economics and Finance, 392–408.
53. Gedmintaitė, A. (2016). *Teisėtų lūkesčių apsaugos principas viešojoje teisėje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė. Vilniaus universitetas. Vilnius.
54. Gyllys, P. (2002). *Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontraversijos*. Vilnius: Viešoji politika ir administravimas, 78-84.
55. Guogis, A. (2000). *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
56. Lazutka, R., Skučienė, D. (2009). *Socialinės garantijos Lietuvos mokslininkams*. Filosofija. Sociologija, 144-153.
57. Maculevič, J. (2004). *Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius*. Vilnius: Jurisprudencija, 5–11.
58. Petrylaitė, V. (2012). *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė. Vilniaus universitetas. Vilnius.
59. Schulte-Mimberg, U., Angele S., Heine W., Kirchberger, S., Schulte, B., Steinmeyer, H. D. (1998). *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė.
60. Tartilas, J. (2005). *Socialinės saugos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolas Romeris universiteto Leidybos centras.
61. Vaičaitis, V. A. (2010). *Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika* [interaktyvus] Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 34-49.
62. Wagner, H. (2005). *Pension Reform in the New EU Member States: Will a Three-Pillar Pension System Work?* Eastern European Economics, 27–51.

Kiti šaltiniai:

63. World Bank (2008). The World Bank Pension Conceptual Framework [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [World Bank Document](#) [žiūrėta 2022 m. kovo 25 d.].

64. Europos Komisija (2012). Baltoji knyga dėl pensijų reformų [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0055:FIN:LT:PDF> [žiūrėta 2022 m. sausio 23 d.].
65. Lietuvos bankas (2020). III pakopos pensijų fondai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lb.lt/lt/kaupimas-pensijai-iii-pakopos-pensiju-fondai#ex-1-5> [žiūrėta 2022 m. sausio 25 d.].
66. Lietuvos bankas (2022). Papildomų savanoriškų pensijų kaupimo fondų mokesčiai. Papildomų savanoriškų pensijų kaupimo fondų mokesčiai, atskaitomi iš dalyviui priklausančių piniginių lėšų tendencijos [interaktyvus]. Prieiga per internetą:https://www.lb.lt/uploads/documents/files/musu-veikla/finansu-rinkos-dalyviu-prieziura/finansu-sektorai/pensiju-fondai/PF_III_mokesciai_2022-01-01.xlsx [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
67. Luminor pensijų produkto vadovė Paliukaitė, A. (2021). Estijos pensijų reforma: įmokas atsiėmė per 100 tūkst. estų, jiems prognozuojamos galimai liūdnos pasekmės. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<https://www.luminor.lt/lt/naujienos/estijos-pensiju-reforma-imokas-atsieme-100-tukst-estu-jiems-prognozuojamos-liudnos-pasekmes> [žiūrėta 2022 m. kovo 1 d.].
68. Lietuvos statistikos departamentas (2021). Gimstamumas [interaktyvus]. Prieiga per internetą:https://osp.stat.gov.lt/paieska?p_p_id=101&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&p_p_col_id=column1&p_p_col_count=1&101_struts_action=%2Fasset_publisher%2Fview_content&101_assetEntryId=8753698&101_type=content&101_urlTitle=duomenu-bazes-naujienos-2021-05-21-&redirect=%2Fpaieska%3Fq%3Dgimstamumas [žiūrėta 2022 m. sausio 25 d.].
69. Lietuvos statistikos departamentas (2021). Laisvos darbo vietos [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9437506> [žiūrėta 2022 m. sausio 25 d.].
70. Lietuvos statistikos departamentas (2021). Skurdo rizikos riba (eksperimentinė statistika) [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S10R019#/> [žiūrėta 2022 m. kovo 24 d.].
71. Lietuvos statistikos departamentas (2022). Demografijos tendencijos [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9601782> [žiūrėta 2022 m. sausio 25 d.].
72. Lietuvos Respublikos Valstybinis socialinio draudimo fondo valdyba (2020). Pensijų kaupimo sutartys [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

- <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/statistika/pensiju-kaupimo-sutartys> [žiūrėta 2022 m. kovo 2 d.].
73. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (2022). Pagrindiniai socialiniai rodikliai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/pagrindiniai-socialiniai-rodikliai> [žiūrėta 2022 m. kovo 27 d.].
74. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2021). Pensijų reforma: tvarumo ir augimo link [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/pensiju-reforma-tvarumo-ir-augimo-link> [žiūrėta 2022 m. kovo 25 d.].
75. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2021). Šalpos pensijas gaus platesnis gavėjų ratas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/salpos-pensijas-gaus-platesnis-gaveju-ratas> [žiūrėta 2022 m. vasario 10 d.].
76. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2021). Pensijų kaupimo sistema [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-irys/socialinis-draudimas/pensiju-kaupimo-sistema> [žiūrėta 2022 m. sausio 23 d.].
77. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022). „Sodra“ jau moka padidintas pensijas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/sodra-jau-moka-padidintas-pensijas> [žiūrėta 2022 m. vasario 6 d.].

SANTRAUKA

Lietuvos pensijų sistema: struktūra ir ypatumai

Valerija Tuomas-Barkovska

Dabartinę Lietuvos pensijų sistemą sudaro valstybinės socialinio draudimo pensijos, kaupimas senatvės pensijai pensijų fonduose naudojant specialiąją valstybės paskatą, papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose, profesinių pensijų kaupimas, valstybinės pensijos už nuopelnus valstybei ar profesiniu pagrindu bei šalpos pensijos.

Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą, Lietuvoje socialinis pensijų draudimas yra privalomas ir yra paremtas einamųjų mokėjimų metodu. Vien einamųjų mokėjimų metodo taikymas gali sukelti sunkumų, nes dirbančių gyventojų skaičius, lyginant su pensininkų, mažėja. Be to, socialinio draudimo pensijos negali patenkinti visų poreikių senatvėje, todėl asmenys patys turi prisidėti prie kaupimo senatvei. Kaip šios problemos išlyginimo priemone Lietuvos pensijų sistemoje veikia kaupimas senatvės pensijai pensijų fonduose ir papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų skyrimas ir mokėjimas yra siejamas su asmens įgytu darbo stažu, gautomis pajamomis bei jų gavimo laikotarpiu, nuo kurių yra sumokėtos. Teisė į kiekvieną pensiją įgyjama tik įvykus draudžiamajam įvykiui pagal tos pensijos mokėjimo ir skyrimo tvarką reguliuojantį įstatymą.

Lietuvoje nėra veikiančių profesinių pensijų fondų. Priežastys, kodėl profesiniai pensijų fondai vis dar nekuriami, yra nepakankamas profsąjungos narių skaičius ir profsąjungos bei darbdavių nesupratimas, kaip profesiniai pensijų fondai turėtų būti valdomi.

Lietuvos Respublikos valstybinės pensijos yra mokamos išimtinai iš valstybės biudžeto. Be to, Lietuvos Respublikos valstybinės pensijų skyrimas ir mokėjimas, skirtingai nuo kitų pensijų, siejamas su nuopelnais Lietuvai, todėl šių pensijų reguliavimas vertinamas kaip privilegija.

Lietuvos Respublikos šalpos pensijos užtikrina pagrindinį valstybės siekį, jog socialinė apsauga būtų suteikiama visiems. Šalpos pensijoms galioja bendra taisyklė, kad jos skiriamos asmenims, neturintiems teisės gauti didesnių arba tokio paties dydžio pensijos išmokų. Tačiau dabartiniame reglamentavime numatytos išimtys, kada kartu galima gauti ir kitų rūšių pensijas.

SUMMARY

Lithuanian pension system: structure and peculiarities

Valerija Tuomas-Barkovska

The current Lithuanian pension system consists of state social insurance pensions, accumulation for old-age pensions in pension funds using a special state incentive, additional accumulation for pensions in life insurance companies or pension funds, accumulation of occupational pensions, state pensions for state or occupational earnings and social assistance pensions.

According to the current legal regulations, social pension insurance is compulsory in Lithuania. Social security pensions cannot meet all the needs in old age, so individuals themselves have to contribute to the accumulation in old age. Accumulation of old-age pensions in pension funds and additional accumulation for pensions in life insurance companies act as a means of equalizing this problem in the Lithuanian pension system.

The granting and payment of social insurance pensions of the Republic of Lithuania is related to the length of service acquired by the person, the income received and the period from which it was paid. Entitlement to each pension is acquired only in the event of an insured event in accordance with the law governing the procedure for payment and award of that pension.

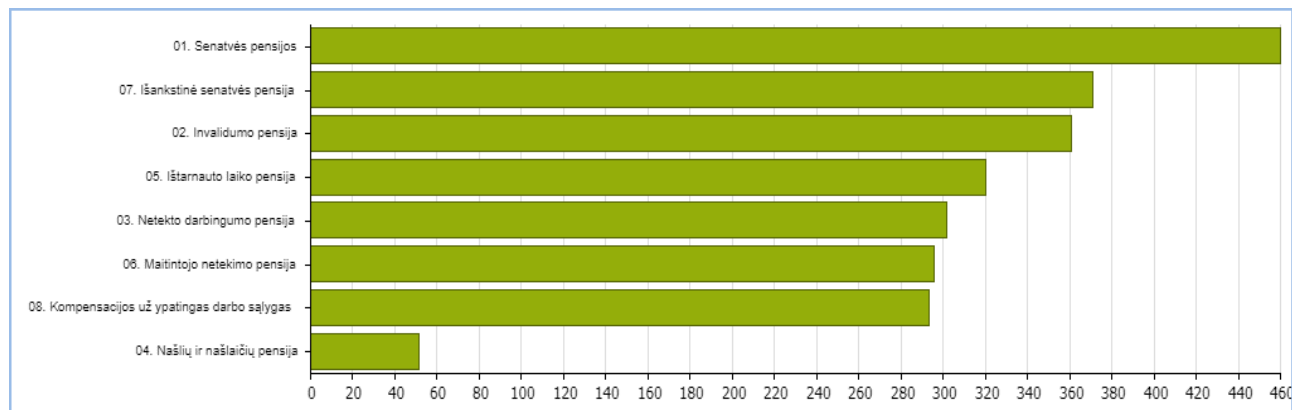
There are no operating occupational pension funds in Lithuania. The reasons why occupational pension funds are still not being set up are the insufficient number of trade union members and the lack of understanding between trade unions and employers about how occupational pension funds should be managed.

The state pensions of the Republic of Lithuania are paid exclusively from the state budget. In addition, the granting and payment of state pensions of the Republic of Lithuania, unlike other pensions, is associated with merits for Lithuania, therefore the regulation of these pensions is considered a privilege.

Social assistance pensions of the Republic of Lithuania ensure the main goal of the state that social security be provided to everyone. As a general rule, social assistance pensions are granted to persons who are not entitled to higher or equal pension benefits. However, the current regulation provides for exceptions to the possibility of receiving other types of pensions at the same time.

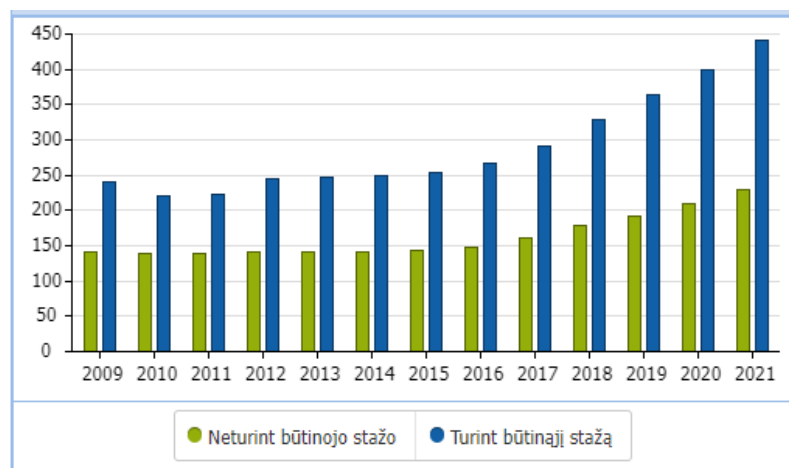
PRIEDAI

1 paveikslas. 2022 m. sausio mėn. vidutinė pensija pagal pensijų rūšis (Eur)

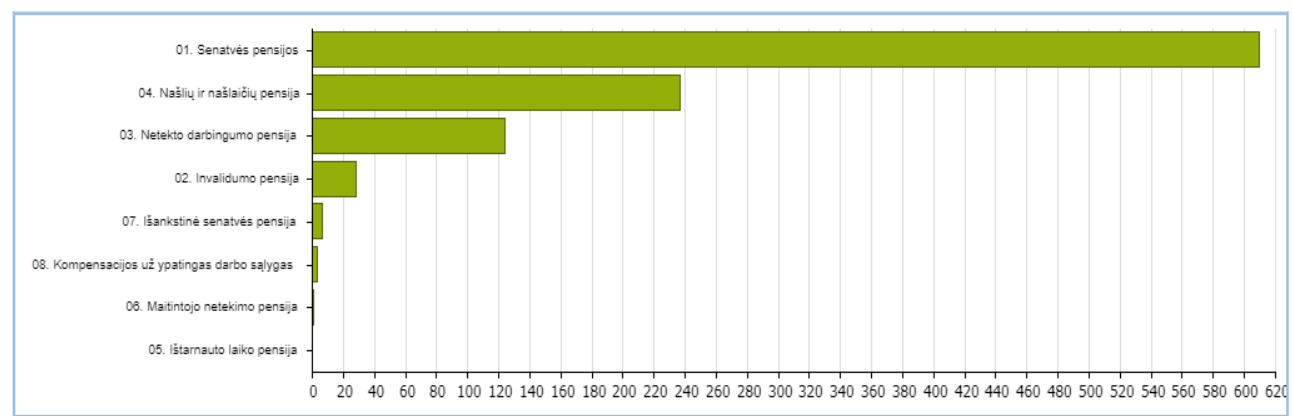
Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą: <<https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>>.

2 paveikslas. Vidutinė senatvės pensija turint būtinaį stažą (Eur)

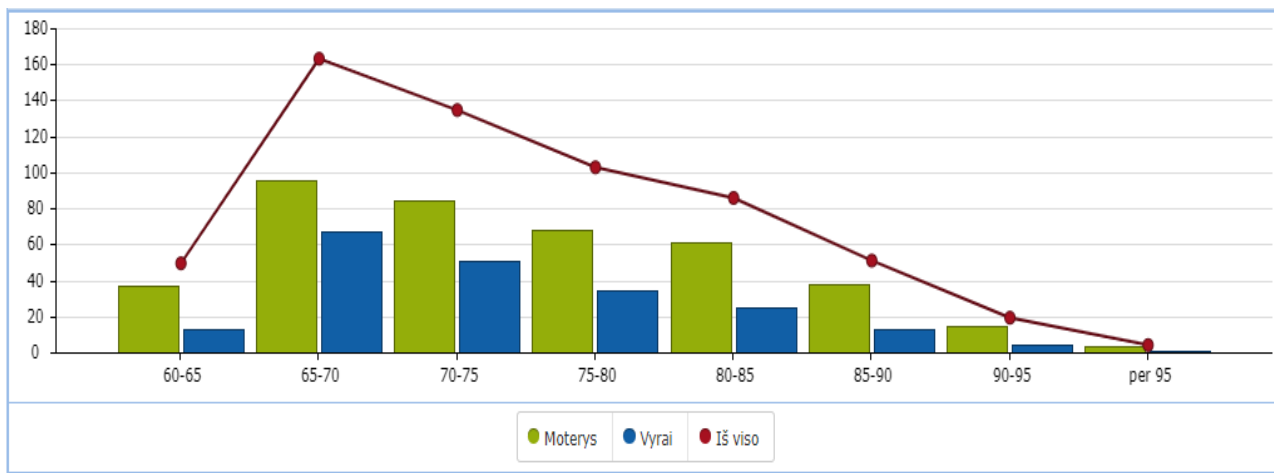
Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą: <<https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>>.

3 paveikslas. 2022 m. vasario mėn. pensijų gavėjų skaičius pagal pensijų rūšis (tūkst.)

Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą: <<https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>>.

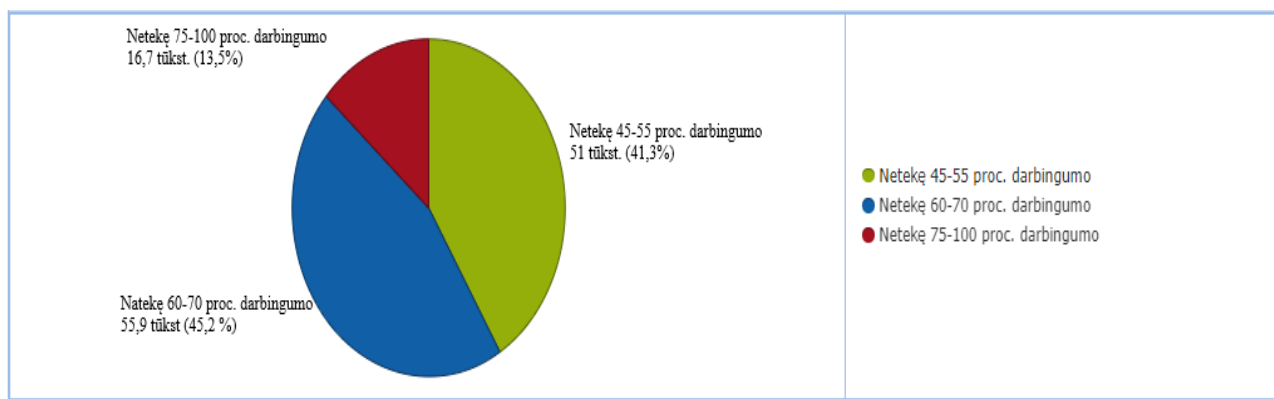
4 paveikslas. 2022 m. vasario mėn. senatvės pensijų gavėjų pasiskirstymas pagal lytį ir amžiaus grupes (tūkst.)

Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą:

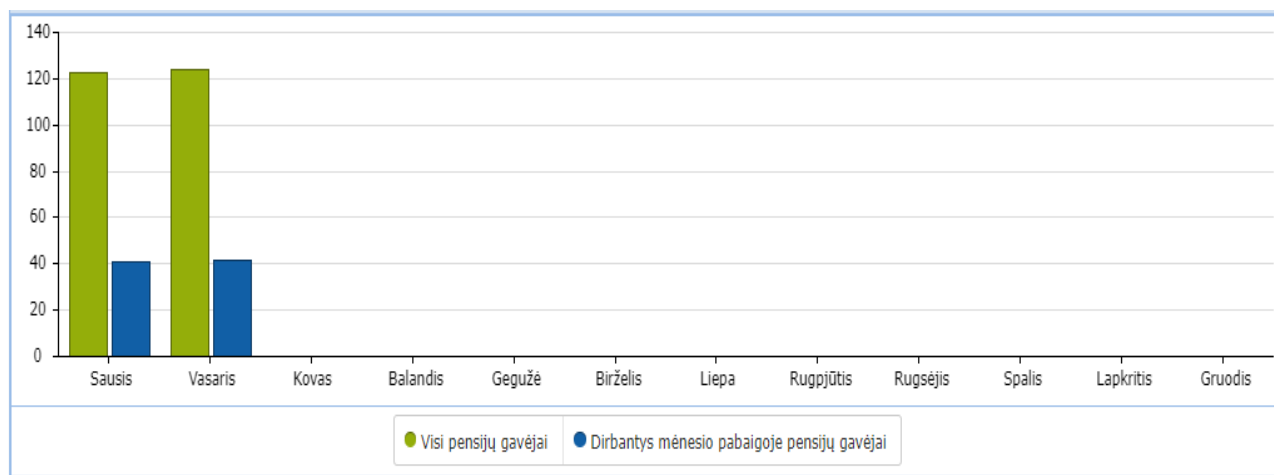
<https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>.

5 paveikslas. 2022 m. vasario mėn. netekto darbingumo pensijų (skiriamos nuo 2005 m. liepos 1 d.) gavėjų pasiskirstymas pagal netekto darbingumo lygį (tūkst.)

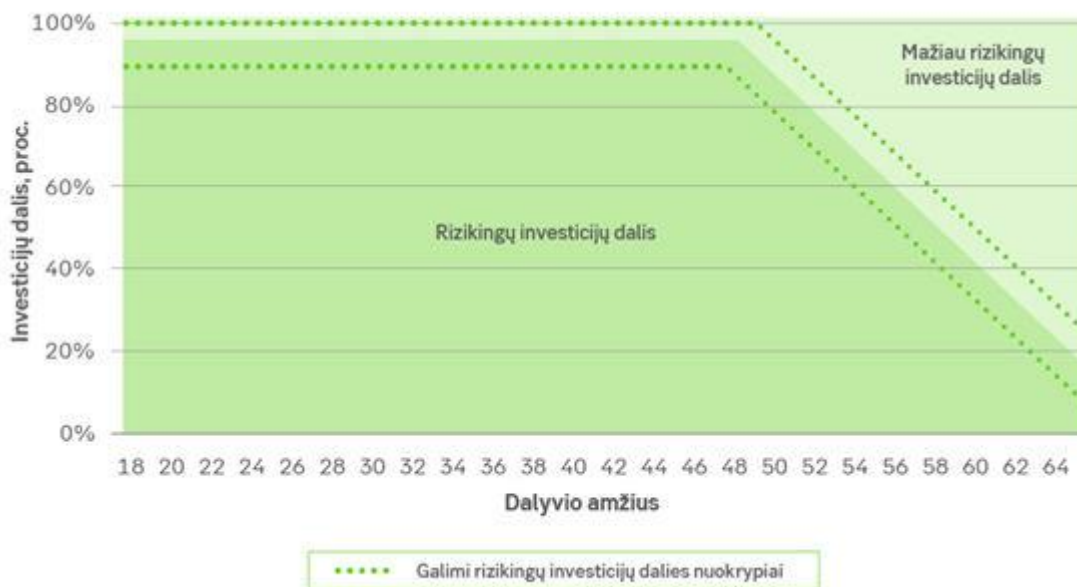
Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą: <https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>.

6 paveikslas. 2022 m. netekto darbingumo pensijų gavėjų skaičius ir užimtumas (tūkst.)

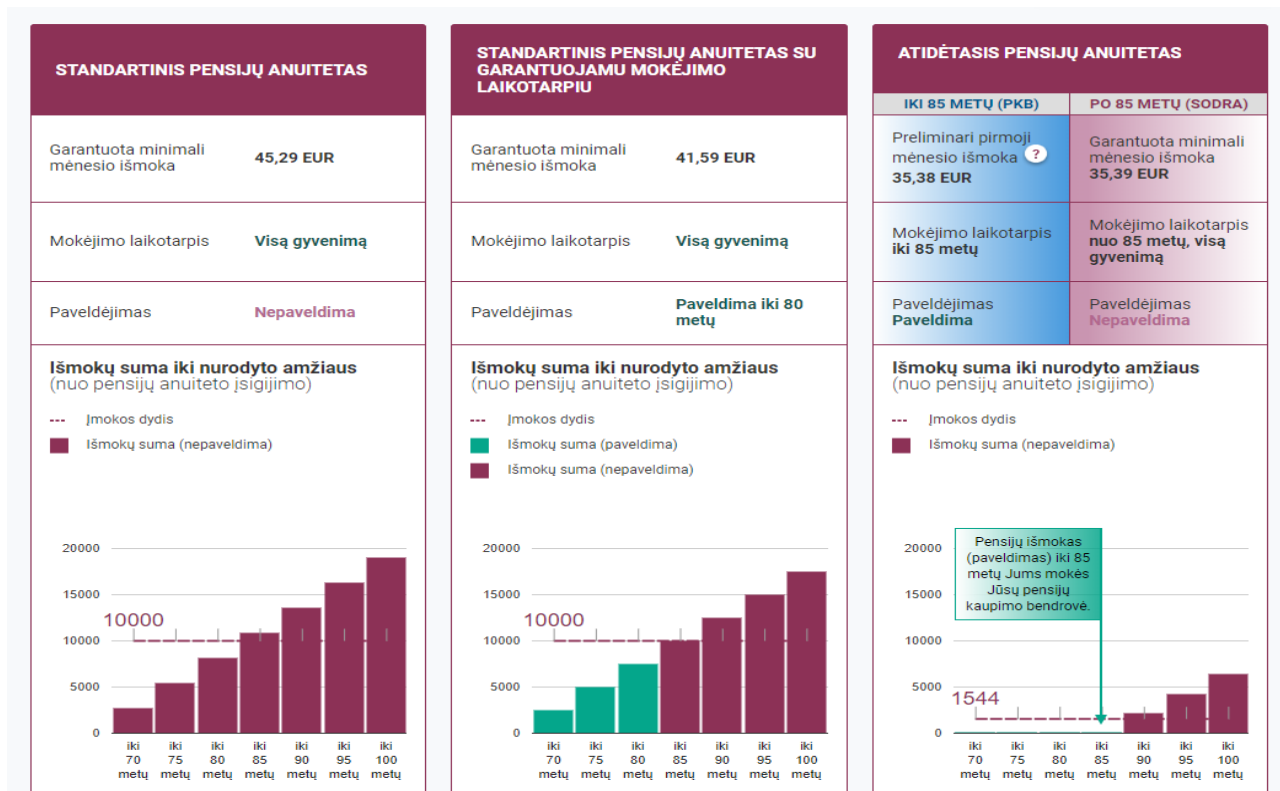
Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą: <https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>.

7 paveikslas. Gyvenimo ciklo fondų investavimo strategija

Šaltinis: AB SEB bankas. Prieiga per internetą: < <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/penki-dalykai-kuriuos-reikia-zinoti-apie-gyvenimo-ciklo-fondus-662-113590> >.

8 paveikslas. Pensijų anuitetų skaičiuoklė

Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Prieiga per internetą < <https://www.sodra.lt/lt/skaiciuokles/pensiju-anuitetu-skaiciuokle> >.